

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

DE LA LLUITA ALS LLENÇOLS

Anàlisi de les transformacions de la sexoafectivitat femenina
a través de la militància feminista

Treball de Fi de Grau

Maria Parreu Montané

NIUB: 16659764

Tutora: Clara Camps Clavet

Grau de Sociologia per la Universitat de Barcelona, 2018

RESUM

Aquesta recerca pretén analitzar, tenint en compte el context occidental contemporani, com els processos d'adquisició de consciència feminista pels que passen les dones a través de participar en espais de militància feminista transformen les relacions sexoafectives que construeixen -i les opinions i desitjos entorn a aquestes relacions-. La metodologia qualitativa s'aplica a través de la revisió bibliogràfica de les produccions de diverses autores, per tal de veure com aquesta teoria es plasma realment en les experiències de diverses dones; experiències que es recullen a través d'entrevistes en profunditat realitzades a dones d'entre 28 i 82 anys pertanyents a col·lectius feministes de diversa índole. Els resultats d'aquest anàlisi han confirmat que existeixen uns patrons que determinen aquestes transformacions, pels quals els canvis en la sexoafectivitat de les dones venen donats per una resignificació dels conceptes entorn a la sexualitat femenina en base a ideals feministes. Aquests nous significats són adquirits, en gran mesura, per l'experiència de la militància; un exemple n'és com el desig sexoafectiu passa a basar-se en compartir valors ètics amb els companys i companyes sexoafectius. La investigació mostra també com moltes categories entorn al sexe i els sentiments d'afectivitat són fruit d'una deconstrucció feminista de la identitat, però l'orientació sexual es percep en tots els casos com a inherent en l'individu, i, per tant, no es transforma.

Paraules clau: sexualitat femenina, relacions sexoafectives, consciència feminista, militància feminista, percepció corporal, heteronormativitat, violències sexuals.

ABSTRACT

This research aims to analyze, taking into account the contemporary western context, how the processes of feminist awareness acquisition through which women pass through participating in feminist militancy spaces transform sex-affective relationships they build - and their opinions and desires around these relationships-. Qualitative methodology is applied through the bibliographic review of the productions of several authors, in order to see how this theory is really embodied in the experiences of various women; experiences that are collected through in-depth interviews conducted to women between 28 and 82 years of age belonging to feminist groups of different kinds. The results of this analysis have confirmed that there are patterns that determine these transformations, for which the changes in sexuality of women are given by a resignification of the concepts surrounding feminine sexuality based on feminist ideals. These new meanings are acquired, to a great extent, by the experience of the militancy; an example is how sexual-affective desire happens to be based on sharing ethical values with their partners. The research also shows how many categories around sex and feelings of affectivity are the result of a feminist deconstruction of identity, but sexual orientation is perceived in all cases as inherent in the individual, and therefore, remains not transformed.

Key words: female sexuality, sex-affective relationships, feminist consciousness, feminist militancy, body perception, heteronormativity, sexual violence.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	6
2. MARC TEÒRIC.....	9
2.1. Identitat i sexualitat com a construccions socials des del poder.....	9
2.2. Representacions de la sexualitat i la identitat femenines	12
2.3. Límits de la sexualitat hegemònica i heteronormativitat.....	15
2.4. Feminisme, militància i sexualitat femenina.....	17
3. METODOLOGIA	24
4. RESULTATS	27
4.1. Construcció de la identitat emancipatòria	27
4.1.1. Perfils de les entrevistes	27
4.1.2. Processos d'adquisició de consciència feminista i participació militant	29
4.2. Expressió de la sexoafectivitat	32
4.2.1. Evolució de la relació amb la pròpia sexualitat.....	32
4.2.2. Descoberta i expressió de la identitat/opció sexual	34
4.3. Estàndards i ideals que conformen el desig sexoafectiu.....	36
4.4. El cos desitjat i el cos amenaçat	39
4.4.1. Percepcions entorn al propi cos.....	39
4.4.2. Amenaces al cos: vivències i gestió de la violència sexual.....	41
4.5. Sexualitat, feminisme i militància	43
5. CONCLUSIONS	47
6. BIBLIOGRAFIA.....	50
7. ANNEXES	51

“No se nace mujer: se llega a serlo. Ningún destino biológico, psíquico o económico define la figura que reviste en el seno de la sociedad la hembra humana; es el conjunto de la civilización el que elabora ese producto intermedio entre el macho y el castrado al que se califica de femenino.”

Simone de Beauvoir, 1981

1. INTRODUCCIÓ

En les últimes dècades, des del postestructuralisme, s'ha elaborat una crítica a la concepció d'identitat segons la qual aquesta és quelcom estrictament natural, en tant que inherent en l'individu, constituent de "l'essència" d'aquest, posant en relleu el caràcter construït de les etiquetes amb les que conformem el relat de la pròpia identitat (Foucault, 1984). Aquestes categories de caràcter construït són fruit de diverses relacions de poder, és a dir, hi ha agents externs que influeixen en la nostra construcció identitària. Si entenem la sexualitat com part d'aquesta identitat (Touraine, 2006), resulta lògic pensar que aquesta pot construir-se i transformar-se a partir d'inputs externs. Precisament en l'anàlisi de com aquests agents externs modifiquen les nostres concepcions entorn a les relacions sexoafectives i la sexualitat, el present treball pretén analitzar com l'adquisició de consciència feminista -entenent la militància feminista com una de les formes en que es materialitza una voluntat de deconstruir-se a través del feminisme- transforma la manera en que les dones construeixen les seves relacions sexoafectives i el seu desig.

Resulta bastant evident, com fa notar Raquel Osborne a "*La construcción sexual de la realidad*" la increïble desigualtat d'oportunitats que ha patit la sexualitat femenina respecte a la masculina, contant aquesta última amb la pornografia mainstream com a fórmula consagradíssima d'expressió de les seves fantasies -a part de la producció literària i acadèmica que durant segles ha recorregut els camins de les fantasies sexoafectives dels homes-, mentre que la primera experiència col·lectiva escrita per les dones té un origen tant recent, com és "*My Secret Garden*", de Nancy Friday de 1973. Aquest és només un dels exemples que mostren la necessitat i la urgència d'indagar en les formes d'expressió de la sexualitat femenina i de les relacions sexoafectives que poden establir aquestes, que encara avui en dia contenen amb moltes menys produccions que posin llum sobre la temàtica.

A més, tal i com apunten la majoria de corrents feministes, històricament la sexualitat ha suposat un espai d'opressió i agressió per a les dones -tant si tenim en compte la toxicitat per a les dones dels cànons de les relacions heterosexuales, com si analitzem la invisibilització i/o persecució del lesbianisme i totes les altres sexualitats femenines "dissidents"- . Tot i així, la reducció de la sexualitat a únicament agressió¹ resulta limitant en molts sentits, mentre que afirmar, com ho fa Alain Touraine, que "[...] es a través de la sexualidad como una mujer se construye, y la mirada que una mujer pasea sobre su vida y que la lleva a hablar de éxito o de fracaso esta regida por su conciencia del triunfo o fracaso de su sexualidad." (Touraine, 2006:66), resulta també una reducció absoluta de la identitat femenina al sexe. Una veritat, però, sembla treure el cap entre ambdues percepcions entorn a sexualitat i les dones: és una eina que històricament s'ha utilitzat per oprimir i controlar a les dones, així com pot constituir un espai d'agressió cap aquestes, però també la sexualitat té una importància en la construcció identitària, i pot constituir una eina d'alliberació per a les dones.

Així, no només cal omplir el buit que des de la sociologia del gènere i els feminismes es reivindica que s'ha d'emplenar amb producció acadèmica, degut a que aquest camp s'ha ignorat com a objecte d'estudi durant gran part de la història de la humanitat -i de, lògicament, les ciències socials-, sinó que els estudis entorn a la sexualitat femenina també prenen rellevància degut a que (1) la sexualitat constitueix un espai a explorar, de manera que a major coneixement entorn a aquesta, l'exploració en serà més senzilla aportant més fàcilment un major benestar per a les dones en aquest camp; (2) al ser la sexualitat un espai d'agressions, entendre-la pot

¹ Defensores del lesbianisme polític emmarcat en els feminismes culturals han expressat ferventment que la heterosexualitat representa una agressió sexual per a les dones en si mateixa; Germaine Greer, Andrea Dworkin o Mary Daly tenen nombrosos textos al respecte.

aportar eines per a la defensa; i (3) com a espai d'opressió i control, un major coneixement d'aquesta i les estructures i institucions que en fan ús en aquest sentit, el seu estudi possibilita i facilita combatre i transformar les relacions que ens oprimeixen.

En el marc més específic en que es mou el present treball, cal tenir en compte com la construcció del desig sexoafectiu té un pes important en com ens relacionem amb l'entorn: entendre com es construeix aquest -entenen aquí l'anàlisi de la seva exploració no només en el sentit del seu origen, sinó en què es tradueix aquesta construcció del desig- pot portar a explicar molts altres factors del nostre comportament. Un exemple d'això seria, sense anar més lluny, com un major coneixement entorn a les atraccions sexuals permet entendre com construïm el nostre capital sexual i, en conseqüència, els nostres hàbits de consum relacionats amb la imatge corporal. Així, podem concebre els estudis entorn a la sexualitat com a base per a molts d'altres.

Per últim, en aquest repàs al seguit de qüestions que justifiquen l'elecció de la temàtica, caldria destacar la importància que es dona a la sexualitat en les reivindicacions feministes contemporànies -com molt encertadament María Martínez analitza en el seu "*Jóvenes y Feminismo: ¿Hacia un feminismo de la subversión?*"-, de manera que resultaria difícil imaginar uns feminismes que no qüestionessin la sexualitat. En aquest encreuament es troba el present objecte d'estudi. Si afegim com els espais de militància feminista són recents en el nostre país -no oblidem que fins al 75 la major part del moviment transcorria en la clandestinitat-, resulta interessant veure com les dones que en formen i n'han format part han transformat la seva visió entorn a la pròpia sexualitat a partir d'aquest contacte amb el feminisme.

D'aquesta manera, em dispenso a respondre, tenint en compte el context occidental contemporani, com els processos d'adquisició de consciència feminista pels que passen les dones a través de participar en espais de militància feminista transformen les relacions sexoafectives que construeixen -i les opinions i desitjos entorn a aquestes relacions-, a través de la revisió bibliogràfica de les produccions de diverses autores, per tal de veure com aquesta teoria es plasma realment en les experiències de diverses dones -experiències que intentaré recollir a través d'entrevistes en profunditat realitzades a dones feministes-. Així, no només pretenc veure de quines maneres la militància en aquest àmbit transforma el desig i les construccions entorn a la sexoafectivitat d'aquestes dones, sinó explorar moltes qüestions relacionades que apareixen en indagar en la temàtica, tot i que respondre-les no constitueixi un objectiu específic d'aquest treball: ¿quina és, per exemple, la relació entre construcció identitària i sexualitat? ¿porta necessàriament la pràctica de la militància a una deconstrucció de les pròpies conductes? ¿existeixen incoherències entre la ideologia i la pràctica tenint en compte l'estret marge d'acció que permet el fet de viure en un context heteropatriarcal? I si les formes en que es transforma el desig de les militants segueixen uns patrons similars -és a dir, la consciència feminista que adquireixen a través de la militància com a espai de coneixement i d'experiència, les porta a una pràctica de la seva sexualitat sota cànons semblants-, ¿es pot suposar que existeix una forma específica de desitjar sexoafectivament des del feminisme? O per contra, ¿tindria sentit parlar d'una "sexualitat feminista" si considerem que la sexualitat, en la mesura que està formada per elements d'expressió personal, no pot ser reduïda a fórmules preestablertes? Precisament, ¿no està relacionat el feminisme amb el dret de les dones a la seva pròpia autonomia? ¿té algun sentit encabir un esquema únic a totes les dones -cada una d'elles amb diferents bagatges i experiències-, en un moment històric en que, per primera vegada, les dones estan començant a poder descobrir i experimentar la seva pròpia sexualitat?

Les qüestions entorn al tema que aquí es pretén analitzar no són poques ni senzilles. Per tal de poder abordar-les totes, el treball s'estructurarà en diferents parts. El primer apartat és el marc teòric, en què es repassaran les aportacions teòriques de diverses autores entorn a quatre blocs -a saber, les nocions d'identitat i sexualitat com a construccions socials des del poder, les

representacions de la sexualitat i la identitat femenina, límits de la sexualitat hegemònica i concepte d'heteronormativitat, i, per últim, el repàs d'aportacions entorn als conceptes de feminisme, militància i sexualitat femenina i la relació entre ells-. Seguidament, en l'apartat de metodologia s'exposaran les tècniques emprades en la investigació, tant per a la recollida de dades com per al posterior anàlisi; i a continuació, s'exposaran els resultats de la recerca, estructurats en cinc blocs que aborden els temes principals de la recerca, i per últim, un apartat de conclusions.

2. MARC TEÒRIC

A continuació, es presenta el marc teòric del treball, en el que s'exploraran a través de les aportacions teòriques de diversos autors i autores com la sexualitat -i en concret, la sexualitat femenina- en tant que construcció social constitueix un dels elements bàsics de la construcció identitària dels individus, així com en què es concreta aquesta construcció i quins actors i perquè la construeixen. També es repassaran les visions que han adoptat els feminismes entorn a aquesta sexualitat construïda, així com el lligam amb d'aquestes amb la militància feminista -sobretot al nostre país- i la relació entre la deconstrucció feminista de la sexualitat femenina i l'emancipació -a molts altres nivells- de les dones. Així, aquest marc teòric està conformat per quatre grans blocs: el primer explora específicament com la identitat i la sexualitat han estat construïdes des del poder i amb quins objectius; el segon concreta de quina manera aquesta construcció s'aplica a les dones, mentre el tercer completa a aquest segon exposant els límits d'aquesta sexualitat hegemònica i heteronormativa. Per últim, el quart bloc, revisa les postures que han adoptat els feminismes entorn a la sexualitat femenina i el paper de la militància feminista en tot això.

2.1. Identitat i sexualitat com a construccions socials des del poder

Un dels punts en els quals es basa la present investigació és la concepció de la sexualitat com a quelcom construït. Així, en aquest apartat, es pretén explorar, a partir de les aportacions de Foucault (1981, 1984), Abarca (2000) i González (2013) principalment, com la sexualitat és i ha sigut una eina de control social utilitzada des del poder per a diversos fins –al servei, casi sempre, d'interessos de producció dins el paradigma econòmic capitalista-, explicant així com les nocions entorn a la pròpia sexualitat dels individus que formen part d'aquests sistemes són, bàsicament, construccions socials constituïdes externament d'acord, també, a interessos aliens a l'individu.

Tal i com expressa Michel Foucault en la seva conferència de 1981 "*Las Mallas del Poder*", la noció de poder es troba fortament relacionada amb la sexualitat en les societats occidentals. Des d'una branca del psicoanàlisis s'ha buscat argumentar com la repressió, més que un mecanisme secundari, ulterior i tardà que pretendria controlar l'instint (natural), forma part del mecanisme de l'instint, o com a mínim del procés a través del qual l'instint sexual es desenvolupa. La noció primitiva d'instint sexual -tal com és concebuda per Freud- es transforma a través de la necessitat, la castració, la carència, la prohibició i la llei: l'instint no és quelcom que es doni naturalment, sinó que és una elaboració resultat de les interaccions complexes entre el cos i els mecanismes culturals de control social. Si bé aquesta visió psicoanalista desplaça la definició d'instint/desig, es queda amb una noció de poder únicament delimitada per la prohibició. Així, s'acostuma a analitzar -etnològicament les societats externes, i sociològicament les pròpies- la relació del poder entorn a la sexualitat des d'una visió jurídica del poder, com un conjunt de regles que creen la problemàtica – un exemple clar n'és la prohibició de l'incest-. Foucault defensa que aquesta concepció prové de la influència de la moralitat kantiana, per la qual la moral és determina a partir de l'oposició "has de/no has de", així com del fet que els poders monàrquics a Europa varen recolzar-se en el dret -les institucions jurídiques i el dret romà- per definir els mecanismes del seu propi poder en detriment dels altres poders feudals, de la mateixa manera que en ser aquests substituïts pels poder burgesos, aquests últims construïren el seu poder amb les mateixes eines jurídiques que els seus predecessors.

Per a Foucault cal desfer-se d'aquesta concepció jurídica del poder basada en la llei i el sobirà, la regla i la prohibició si es vol fer un anàlisi del funcionament real del poder. Existeix no un

poder, sinó poders, formes de dominació heterogènies que funcionen localment, amb especificitats històriques i geogràfiques. Així, l'autor concep que una societat no és un cos unitari en el que s'exerceixi un poder i només un, sinó que en realitat es tracta d'una juxtaposició, un enllaçament, una coordinació i també una jerarquia de diferents poders, els quals a la vegada segueixen existint de manera diferenciada i específica. Aquests poders no són conseqüència d'un poder central que seria primordial o originari, ja que la unitat estatal és secundària amb relació a aquests poders regionals i específics que apareixen primerament; i la funció principal d'aquests poders específics no és la de prohibir, sinó que és la de ser productors d'una eficàcia, d'un producte a través de diferents mecanismes, que, com a tècniques que han sigut inventades, perfeccionades i que es desenvolupen constantment. És a dir, existeix una tecnologia del poder.

El sistema de poder que la monarquia havia aconseguit organitzar a finals de l'Edat Mitja presentava dos inconvenients importants per al desenvolupament del capitalisme. Un era que l'exercici del poder polític sobre el cos social era discontinu, i deixava espais que quedaven fora del seu control. Calia passar d'un poder amb llacunes, global, a un poder continu, atòmic i individualitzant, en el que cada individu en si mateix, en el seu cos, en els seus gestos, pogués ser controlat, enlloc de controls globals i en massa.

L'altre inconvenient era que el poder operava com una sostracció econòmica, i per tant, era sempre un obstacle per als fluxos econòmics. Calia trobar un mecanisme de poder que, mentre controlés les coses i les persones fins al més mínim detall, no fos oneros ni essencialment predador per a la societat, que s'exercís en el sentit del mateix procés econòmic: amb aquests dos objectius es va donar la gran transformació de la tecnologia del poder a Occident.

Neix així, per una banda, la *anatomopolítica*, un mecanisme de poder lligat a la "disciplina", que permet controlar en el cos social fins als elements més tènues, i a través d'aquests, als àtoms socials, als individus. És una tecnologia individualitzant del poder, una espècie d'anatomia del poder -permet controlar fins al cos, els gestos-. Per altra banda, es canvia la concepció de governar súbdits per la de governar poblacions, fet que cal tenir en compte si es té la pretensió d'utilitzar aquesta població com a productora, i d'aquí sorgiria, en contraposició a la *anatomopolítica*, la *biopolítica* -que serien regulacions que afecten a la salut d'una població, la mortalitat, natalitat, etc.-. Amb això, a partir del segle XVIII, la vida i el cos es converteixen en objectes de poder, el poder es fa materialista i deixa de ser essencialment jurídic. I el sexe es converteix en un element cabdal, ja que es troba en el punt d'articulació entre les disciplines individuals del cos i les regulacions de la població.

D'aquesta manera, tal i com expressa Foucault, el sexe es converteix en un instrument de l'acció disciplinària, sent un dels elements essencials de l'*anatomopolítica*, mentre que per altra banda, el sexe també assegura la reproducció de les poblacions, i mitjançant el sexe, a través d'una política del sexe, es pot canviar la relació entre natalitat i mortalitat. Així el sexe es converteix en l'eix entre, en termes de l'autor, l'*anatomopolítica* i la *biopolítica*, en l'encreuament de les disciplines i les regulacions, i complint aquestes funcions és com arriba a ser, al final del segle XIX, una peça política de primera magnitud per fer de les societats màquines de producció.

En la mateixa línia, resulta lògic pensar que els desitjos no són quelcom biològicament preexistent, sinó que es constitueixen en el curs de les pràctiques socials històricament determinades. És a dir, la sexualitat és també un constructe social, derivat de la construcció del desig a través d'aquestes pràctiques socials interioritzades (Foucault, 1984). Es donen així mecanismes de dominació ideològica a través del discurs hegemònic sobre el que és la sexualitat, per tal de controlar les expressions genuïnes de la sexualitat. És a dir, s'han succeït històricament diferents discursos de dominació i control a través de construir certes pràctiques

sexuals com a acceptables i d'altres com a -obligatòriament- rebutjables. En resum, el sexe a estat construït socialment amb discursos que exerceixen poder, control i dominació sobre la població, a través de delimitar els espais transitables -allò acceptat- i els no transitables -allò prohibit- de la nostra pròpia sexualitat.

Quedaria descartada, amb aquestes justificacions, un estudi de la sexualitat des de la perspectiva essencialista, per la qual existeix una naturalesa sexual en nosaltres, una “essència” que configura la nostra sexualitat, i aquesta és inherent a cada individu, donada de naixement. Tal i com apunta Humberto Abarca (2000), en la línia que defensava Foucault, la sexualitat no és un fenomen primordialment natural, sinó un producte de forces històriques i socials. La sexualitat, entesa com la capacitat del cos i de la subjectivitat, només pren forma i adquireix significat en les relacions socials, és a dir, en contacte amb l'alteritat. Abarca sosté que els significats atribuïts a la sexualitat són produïts socialment, i es sostenen a través de diversos mecanismes que estableixen fronteres i marges d'actuació (Abarca, 2000). En realitat, l'experiència sensual i sexual es construeix a través del discurs dominant del desig, el qual està determinat pels requisits econòmics del mode de producció –com apuntava també Foucault analitzant el control sobre el sexe com a mecanisme útil per al poder dins el sistema capitalista-; i a això s'afegeix com aquests requisits, en el marc de la sexualitat, estan vinculats a factors estructurals de poder –tals com la classe, el gènere, la identitat ètnica i l'edat. En altres paraules, les formes en que es configura la sexualitat i el desig són un conjunt de relacions socials a través del qual el desig sexual és produït, regulat i distribuït dins un sistema de producció capitalista i patriarcal.

Però des dels orígens del capitalisme s'han donat nombrosos canvis en les formes de producció, i en conseqüència s'han donat canvis també en les necessitats d'aquests envers a la sexualitat que configura: el sistema econòmic ja no requereix que la família sigui reproductora dels sistemes de producció, sinó que sigui una unitat de consum, i de forma similar, a nivell individual, el capitalisme modern busca estimular l'hedonisme i la personalitat narcisista, lo que té un impacte en la construcció identitària, i per extensió, en la construcció del desig. De la mateixa manera, es donen canvis en les estructures relacionals –és a dir, en el matrimoni, la parella, o l'aventura- en relació al pas de l'economia de producció a l'economia de consum.

Així, aquest nou paradigma econòmic crea la necessitat de construir la identitat de manera conscient i activa -no es pressuposa una identitat construïda únicament a partir dels rols-, i l'individu està forçat a descobrir el seu “jo real” -que s'entén com a “natural”- per a definir-se. I en tot això, la sexualitat constitueix una connexió entre el cos, la auto-identitat i les normes socials. A més a més, en aquesta conjunció entre capitalisme, consumisme, i sexualitat, la construcció identitària descansa sobre una base de gestió corporal, la qual està estretament relacionada amb el consum que s'inverteix en ella: existeix un consum massiu per a l'estètica i la cura de l'aparença, derivat del culte al cos en base a uns ideals corporals hegemònics que, cal destacar, no afecten per igual a tots els grups socials -sent les dones les principals esclaves de la dictadura de la bellesa- (Freixas, 2001).

Entenent com s'entretreixen el poder de l'Estat, la família, l'espai públic i la subjectivitat individual que condicionen la sexualitat a través de les vies jurídiques o de les sancions morals, les societats heteropatriarcales desenvolupen una estructura de poder a partir d'atribucions normalitzades lligades al sexe que limiten les relacions entre subjectes individuals i col·lectius, mentre invisibilitza i censura aquelles experiències alternatives a la pràctica heteronormativa. En el camp de la sexualitat, s'enfronten permanentment concepcions que operen d'acord amb les normes de conducta que instaura la disciplina heteronormativa, la qual presenta tals normes com a mancades de valoració objectiva i necessària per al desenvolupament de l'espècie, i la correcta interacció entre sexes, assegurant d'aquesta manera la relació de forces presents

tradicionalment en la societat no només en allò relacionat amb la sexualitat sinó també amb la resta de l'espai social, és a dir, de les relacions socials de poder (González, 2013).

En aquesta línia, la construcció de la sexualitat masculina moderna –fent referència a la sexualitat masculina hegemònica-, s'estructura entorn al binoimi dominant/oprimit: la masculinitat separa als objectes passius –les dones- dels subjectes actius –els homes-, i posa als homes per sobre de les dones, mentre que a la vegada, separa d'entre els objectes, a aquelles dones consumibles de les intercanviables, posant aquestes segones per sobre de les primeres (Abarca, 2000).

Amb tot, aquest camp de la societat sexualment heteronormativa es troba, com a espai social, en permanent canvi i redefinició. Però la part punitiva alhora de tractar les manifestacions que no estan inscrites en la disciplina heteronormativa provenen tant de l'estructura estatal -poden ser càstigs penals moderats o extrems- o de accions violentes, il·legítimes des del punt de vista de l'estat, executades per actors socials heteronormatius radicals.

Entenent doncs tots aquests elements exposats a través de les aportacions de diversos autors, en la present recerca aquestes idees serviran per exposar com, per una banda, les concepcions entorn a la sexualitat dels individus són construïdes, i per tant modificables, per lo que resulta lògic preguntar-se com es transformen, i que es troben fortament lligades a *inputs* externs, per lo qual, un canvi en l'entorn –com pot ser, en aquest cas, adherir-se a la lluita feminista- pot suposar també un canvi en les nocions de sexualitat.

2.2. Representacions de la sexualitat i la identitat femenines

Cal doncs, explorar ara en quines formes es concreta aquesta construcció social -des dels poders- de la sexualitat femenina. En aquest apartat pretenc explorar com específicament el patriarcat heteronormatiu configura una identitat femenina amb unes expressions de la sexualitat concretes, fortament lligades a la posició i el rol social que s'assigna a les dones en les nostres societats a partir de les aportacions teòriques de Freixas (2001), Abarca (2000) i Puleo (1997), principalment.

Cada persona és ensenyada a ser home o dona de diverses maneres i a través de diferents persones, institucions i mitjans -tals com la família, l'escola, els i les iguals, l'entorn, els mitjans de comunicació, etc.- i cada persona fa seu, a diferents nivells, el conjunt de normes de gènere i cada norma en particular. Existeixen sempre dues possibilitats: complir o desobeir. Anna Freixas (2001) explica com les limitacions -lligades a aquestes normes de gènere- que s'atribueixen a ambdós sexes no estan lligades a les seves característiques biològiques, sinó que tenen un origen cultural i social, i constitueixen formes de sexisme que limita a homes i dones en el seu desenvolupament com a éssers complets. Els rols de gènere acostumen a percebre's com a naturals i, per tant, resulta difícil “desvelar” la trampa intrínseca d'aquesta socialització.

És a dir, el gènere és una construcció simbòlica i afecta nombrosos àmbits de la vida de les persones -l'afectivitat, el pensament, el llenguatge, els valors, l'imaginari, les fantasies, els desitjos- ja que influeix en la identitat de l'individu -la percepció de nosaltres mateixos, la corporalitat, les accions, el jo, el sentit de pertinença, de semblança, de diferència- així com els recursos materials i simbòlics dels que es disposa, l'espai i el lloc que s'ocupa. Implica el poder del subjecte, les oportunitats de les que disposa. Cal, doncs, trencar amb aquests rígids estereotips, basats en idees que deshumanitzen a membres de grups específics -les dones, els homosexuals...-, però sense posar la càrrega únicament en les dones com a subjecte oprimat i per tant responsable de la seva alliberació (Freixas, 2001).

Apunta Raquel Osborne (2002) que un mecanisme típic de les ideologies hegemòniques a Occident consisteix en mostrar com a naturals les relacions de poder. D'aquesta manera, la presentació de les dones com a éssers nutrics i passius, i dels homes com a éssers agressius i actius assegura la complementarietat dels sexes en la unió heterosexual. L'esquema que sustenta aquestes representacions parteix d'una sexualitat originària suposadament caracteritzada per l'autonomia i la mútua igualtat, que en les circumstàncies actuals haurien sigut reprimides i ofegades per el predomini d'una sexualitat fal·locèntrica i heterosexual.

Així, tot i que la diferenciació de sexe per si mateixa no crea una distribució desigual de poders, en la nostra cultura es transmet una infravaloració del model femení ja que hi ha una sèrie d'elements en l'ordre patriarcal que són destructius i opressius per a les dones perquè es basen en la desigualtat, la injustícia i la jerarquització de les persones basant-se en el gènere. La valorització secundària de les dones repercuteix en la formació de la seva identitat i en les seves aspiracions i previsions de cara al futur (Freixas, 2001).

D'aquesta manera, la identitat femenina ve determinada per nombroses normes de gènere, com la predisposició natural per l'amor; la construcció de la pròpia identitat en la pertinença a un subjecte extern -masculí-; la maternitat com a imperatiu identitari; el mite de "l'àngel de la llar", en el que es representa a la dona com a muller i mare responsable del benestar familiar; la concepció de les dones com a cossos i objectes sexuals i de desig; la bellesa com a esclavitud i tortura; el cos femení com a delictes constant i tortura, i la moda com a sofriment i destrucció; l'alienació de la pròpia sexualitat/cos/satisfacció de desitjos/necessitats sexuals; el sentiment de culpa dominant en les relacions -inhibint l'ús de la llibertat disponible-; l'imperatiu de sentir compassió pels assetjadors; la trivialització i menyspreu dels valors femenins, i, en conseqüència, del valor propi; la consideració de la llibertat personal com un caprici i no com a una exigència de la identitat sota acusacions d'egoisme; l'entrega del propi temps; la responsabilitat sobre els altres anteposada sistemàticament a la pròpia; l'obligació de donar cures sense reciprocitat; i, desgraciadament, un llarg etcètera de manaments de gènere més (Freixas, 2001).

Cal destacar, a més a més, que sobre les dones s'exerceix una opressió centrada sobretot en el cos. La identitat de les dones es recolza en la premissa de la bellesa, de manera que estan sempre exposades a l'aprovació aliena i, per tant, vulnerables en quant a la pròpia identitat i autoestima. Les dones han de ser boniques, i els homes han d'aspirar a posseir dones boniques. L'imperatiu de la bellesa en les dones, és, en efecte, una arma política per a frenar el seu progrés: la bellesa com a "tercera jornada" és una forma de controlar la vida de les dones. Tal i com exposa Freixas (2001), les dones cuiden el cos per tal de disposar d'una identitat dissenyada des de l'imaginari normalment masculí que imposa sancions a aquelles que no es sotmeten als models. La bellesa, a més, s'utilitza com a element per a desvaloritzar el discurs de les dones, així com per a frenar el procés d'autodefinició i de llibertat.

Així, històricament la representació de la dona, de la seva sexualitat i de la seva bellesa no ha estat en les seves mans: el fonament de l'absència de llibertat genèrica de les dones ve donada pel fet de que aquestes centren la seva energia vital en satisfer les necessitats dels altres, el centre de les seves vides està en l'existència d'altres (Freixas, 2001).

En aquesta línia d'anàlisi de les representacions de la sexualitat femenina, Alícia Puleo (1997) repassa la misogínia històricament construïda en el discurs del poder, en un origen en mans de la religió, i després en mans de la ciència. Aquest discurs, el de la perversitat de la dona amb origen en la figura de Eva, es recolza també en les representacions artístiques.

"La Mujer es representada una y mil veces como fuerza ciega de la Naturaleza, realidad seductora pero indeferenciada, ninfa insaciable, virgen equívoca, prostituta que vampiriza a los Hombres, belleza

reptiliana, primitiva y fatal. Hoy, con el predominio de la pintura no figurativa este fenómeno pervive en algunas producciones de ficción, a menudo destinadas al consumo de masas [...].” (Puleo, 1997:167)

Però, ¿a què es deuen aquestes representacions d’una sexualitat femenina amenaçant? Tal i com apunta Puleo (1997), pot ser una campanya de desprestigi per a respondre a la insurrecció femenina als rols que se li imposaven durant els segles XIX i XX – en els que es donava una representació de la sexualitat femenina pensada per complaure a l’home però a la vegada anunciava els perills destructius d’aquesta-. Aquesta concepció, lligada al darwinisme social, representa a la dona com a “espècie inferior” i de naturalesa primitiva, capaç de destruir la civilització -idees relacionades amb el classisme i el racisme-. Així, enllaça la sexualitat femenina amb la bestialitat i la sensualitat portadores de caos, constituint un mecanisme de dominació que justifica l’exploació i la discriminació i canalitza els problemes a un cap de turc fàcil.

El motiu d’aquestes representacions també pot entendre’s com un “descobriment” de la sexualitat femenina des del temor i l’adoració de la societat; l’inici del despertar del plaer sexual femení, però sota una por a la dona latent en l’inconscient col·lectiu masculí, generaria aquest sexisme. Existeix, doncs, una caracterització ontològica de la sexualitat com el mal, que es repeteix al llarg de la història de la filosofia. Si bé amb el cristianisme es va construir una valoració moral de l’eròtica, amb la filosofia contemporània aquesta s’entén com a últim lligam de l’home amb la natura. Corrents de “filosofia pessimista” entenen que, donat que la vida és el mal, la sexualitat representa el mal que impedeix el final del sofriment. I en tot això, la dona juga el paper de la seducció: ella és el parany (Puleo, 1997).

Per altra banda, Puleo també repassa la tradició de la sexualitat com a natura bondadosa. En contraposició a les teories freudianes sobre les pulsions d’agressivitat, sadisme, perversió, etc., s’entén la sexualitat com a alliberació de les estructures de socialització que construeixen una agressivitat en els individus: l’alliberació sexual porta a la revolució política. El patriarcat i la repressió sexual són un moment de negació previ a un futur de sublimació no repressiva i abolició de la submissió de les dones, i aquestes, han de retornar a conduir l’home cap a la natura, però no a través de la raó instrumental pròpia del patriarcat.

Per a l’autora, l’imaginari inquietant de la sexualitat femenina sorgida a finals del segle XIX apareix com a resposta a les primeres reivindicacions feministes: l’aparició del paradigma de igualtat en les democràcies modernes i les primeres teories sobre la dependència biològica de les dones a la seva naturalesa reproductiva són contemporànies entre elles. A això se li suma la tradició filosòfica defensora de la inferioritat femenina -com les teories de Freud o Schopenhauer- originades durant la Il·lustració i desenvolupades durant els següents segles; tot amb una clara funció discriminatòria. En la línia de les teories de la colonització, la demonització de l’oprimit fa que dominar-lo sembli legítim. Aquest procés no és una maquinació conscient, sinó que es constitueix a partir del transfons de les societats sexistes, colonialistes o exageradament antropocèntriques (Puleo, 1997).

Mentre que per a la demonització de la sexualitat femenina, les particularitats de la Dona, siguin naturals -com la menstruació- o construïdes en el procés de dominació -com la superficialitat- s’utilitzen com a proves de la perillositat i la inferioritat de la Dona des de la misogínia, la visió de la naturalesa positiva d’aquesta part de la feminitat acostuma a caure en vincular les dones amb una naturalesa pulsional primitiva, mentre redueix el conjunt heterogeni de les dones a la Dona, negant la individualitat d’aquestes.

Puleo afegeix que si bé la revolució sexual va significar el reconeixement del plaer sexual femení, el nou model femení és també una projecció del desig masculí. Això, però, no significa que s’hagin de rebutjar les conquestes de la revolució sexual. Implica, simplement, que cal un

distanciament crític i prudent en relació a una identitat, una imatge i una sexualitat que ni han sigut creades per les pròpies dones en una praxis alliberadora, ni tampoc, segons l'autora, anuncien la fi del patriarcat.

Amb aquests elements es pot començar a dibuixar el marc en el que es construeix la feminitat, en la que la posició subalterna de les dones delimita la sexualitat que socialment s'espera que aquestes mostrin. Aquests conceptes resulten útils en el treball que ens ocupa, ja que, en relació amb la pregunta d'investigació, per tal d'analitzar correctament si existeix una evolució en les concepcions entorn a la sexoafectivitat de les dones objecte d'estudi, cal tenir clar el punt de partida, quines són les característiques d'aquesta sexualitat que s'ha transformat. Els apunts mostrats aquí sobre en què es concreta aquesta identitat de dona de la que es deriva una sexualitat femenina hegemònica marquen precisament la base per poder analitzar si des del feminisme es donen canvis en aquesta.

2.3. Límits de la sexualitat hegemònica i heteronormativitat

Si bé queden clares amb aquestes aportacions els significats que des del sistema patriarcal exposen “què ha de ser” una dona, per tal de figurar-nos una imatge completa sobre la identitat i la sexualitats femenines hegemòniques cal repassar allò que “no ha de ser”, a través d'analitzar les formes prohibides de sexualitat, entre les que destaca, sota manaments heteronormatius, la homosexualitat -apuntar que, més endavant, es parlarà específicament de lesbianisme quan enfoquem l'anàlisi dels mandats entorn a la sexualitat femenina des del feminisme. Aquest apartat es basarà en les aportacions al tema de González (2013) i Campero (2010) majoritàriament.

Ronald González explora el concepte de “l'erotisme prohibit” com a mecanisme estructurat i estructurant de les relacions de poder. Així, explica que des de la “dissidència sexual” pot reformular-se la pròpia percepció política de la realitat. L'erotisme prohibit permet evidenciar pràctiques i discursos de violència simbòlica o física contra la dona i/o l'home dins l'estructura familiar i social, la pràctica de la qual porta als subjectes a replantejar-se la seva visió tradicional del món, evidenciant les turbulències que s'amaguen rere la -falsa- promesa d'una vida tranquil·la i estable a través de l'exploració heterosexual de les emocions, el plaer i la interacció social. Des d'aquesta perspectiva, l'erotisme prohibit representa una mirada alternativa en el marc d'una societat postmoderna altament canviant, conflictiva i turbulenta, possibilitant així el renaixement i reconstrucció d'actituds, discursos i pràctiques que apareixen com a comportaments subversius d'un suposat ordre natural que, entre d'altres, invisibilitza i censura pràctiques eròtiques com és el cas de la prostitució o les relacions homosexuals (González, 2013).

En aquests termes conceptualitza l'autor l'erotisme prohibit, entenent aquest com un mecanisme de poder propi de les societats heteronormatives, ja que el poder s'estructura entorn a la capacitat d'exercir socialment força sobre els subjectes individuals o col·lectius, sigui per via jurídica o per via ètica. L'erotisme prohibit, en tant que eina part del sistema heteronormatiu que s'articula a través de la socialització -primària, o secundària- o a través de la reproducció de tradicions -com per exemple, la religiositat-, en les societats occidentals no resulta tant rígida com podrien ser-ho altres eines -jurídic-legals, per exemple- i per tant no té la capacitat necessària per a evitar emergències contestatàries. En aquest sentit, l'erotisme prohibit en el mitjà d'organització transcendent s'expressa com un mecanisme que imposa conceptes i categories de significat sobre la sexualitat, els quals permeten instaurar en l'espai social una sèrie de pràctiques estètiques o rituals amb poder extensiu i difús, que fan de l'erotisme prohibit

un mecanisme socioespacialment transcendent -ja que sobrepassa el camp d'influència de les institucions- i com a moral immanent, ja intensifica i reforça la cohesió i la confiança de la societat entorn a l'heteronormativitat.

González explica, a través de la revisió crítica de diferents perspectives teòriques entorn al concepte e poder, com la “prohibició” de certes formes de performar la sexualitat a través de diversos mitjans, però sobretot a través del simbòlic, respon a la necessitat de l'estructura heteronormativa de construir i reafirmar el seu poder.

A més, heteronormativament es problematitza la homosexualitat des de la perspectiva de la validesa social que té i la política del desig eròtic entre home i dona. Així, des dels discursos socials i científics es concep la “homosexualitat” com un fenomen a ser entès i explicat, mentre que la heterosexualitat no s'analitza en els mateixos termes, ja que s'entén com a model original i natural, deixant fora d'anàlisi aquesta manifestació eròtica-sexual que queda naturalitzada com a sinònim de sexualitat. Això és, simplement, un exemple més de la funció de control social que compleix el sistema sexe-gènere en la nostra cultura (Campero, 2010).

A partir d'aquesta lògica heteronormativa, Ruben Campero exposa a “*Des-Orientaciones sexuales: las performances del deseo*” les limitacions que les construccions de gènere i sexualitat suposen per a la definició d'individus. Així, s'acostuma a entendre que hem de -obligatòriament- tenir un sexe i un gènere “coherents” per a que se'ns adscriuï un desig definible, que només poden desitjar-se dos gèneres -els que permetin definir lo que és un home o una dona- i que només hi ha dues maneres d'orientar el desig que siguin socialment intel·ligibles i permetin construir subjectivitats viables. Existeixen, doncs, unes tecnologies socials productores d'una sexualitat funcional per alguns requeriment socio-polítics -entre aquests requeriments podríem destacar la divisió sexual del treball, per exemple-, que s'expressen principalment a través de la masculinitat hegemònica², en tant que fabricació i coronació d'homes masculins, desitjosos i actius heterosexualment que exerceixen el seu poder sobre els “altres” -dones i altres homes-. Uns “altres” que són creats des d'un rol complementari i funcional per a la masculinitat hegemònica, a mode de forma institucionalitzada de justificar la dominació d'aquesta última sobre els primers.

Si, com ja s'ha mencionat anteriorment, es possible fer una revisió històrica de com el poder de la creació de categories referents a la dissidència sexual ha canviat de mans, avui en dia diríem que aquesta està en mans de la psiquiatria principalment, sent aquesta constructora d'unes categories entorn al sexe i al desig de les persones, identificant “tipus” de subjectes. És a dir, el poder aconsegueix quedar internalitzat, naturalitzat, legitimat i fins i tot, biològitzat en els cossos construïts per aquestes noves figures socio-sexuals d'estabilitat identitària (Campero, 2010). A partir d'aquí, en definir el desig a través d'unes categories identitàries, la psiquiatria patologitza a uns subjectes -els homosexuals-, mentre permet que els altres -els heterosexuals- a través de la definició de la seva identitat, entrin als espais de poder -els “normals” governen, perquè estan sans, per exemple-. A això se li suma que el poder crea aquesta sexualitat compartimentada en un binarisme identitàri de qui desitja i a qui es desitja, havent-hi sempre només dues opcions en cada cas.

Tal i com explica Campero, els heterosexuals, al sentir-se atrets per persones de diferent sexe i gènere, entren en una maquinària social que els educa per a casar-se com a únic projecte vital, convertir-se en l'home que manté a la família, concep el coit vaginal com a sinònim exclusiu de relació sexual, com a estratègia bio-política que garanteix la funció reproductiva -així com

² En aquest punt, entenem la masculinitat hegemònica com “*la configuración de práctica genérica que encarna la respuesta corrientemente aceptada al problema de la legitimidad del patriarcado, la que garantiza (o se toma para garantizar) la posición dominante de los Hombres y la subordinación de las mujeres*” (Connell, 1997:39)

la subordinació de gènere entre un penetrador dominant i una penetrada dominada-, ser mares, mullers i cuidar de la llar abnegadament, etc., per a poder ocupar així, i només així, un lloc socialment respectable. Aquesta és bàsicament l'estructura heteronormativa -de base misògina-, que instaura l'heterosexualitat i tots els seus rituals com a l'ideal social per a tothom.

Aquests processos de creació d'etiquetes donats per la psiquiatria durant el segle XIX, van provocar que les identitats proscriutes comencessin a prendre consciència de col·lectiu, constituint així el naixement dels moviments polítics entorn a la diversitat sexual.

Campero explica com les categories que crea més endavant la sexologia -substituint a la psiquiatria en aquest camp- tot i que no classifiquen en malalt/sà, reafirmen el binarisme entorn a les orientacions sexuals. D'aquesta manera, la heterosexualitat estabilitza, dicotomitza i estereotipa dos -i no més de dos- gèneres idealitzats, oposats i no simètrics, amb la intenció política de dominar als subjectes que, en aquest context simbòlic, són construïts com a dones (Wittig, 2006).

Estabilitzar i plantejar com a “natural” una determinada organització del desig eròtic, instaurar-la normativament a través de diferents mitjans ideològics i repressors de l'estat (Althusser, 1988), i crear identitats socio-sexuals a partir d'aquest, té també l'objectiu polític d'instal·lar el *biopoder* -en el sentit de la *biopolítica* de Foucault- en els cossos a través dels discursos entorn a la reproducció, produint així identitats funcionals i dòcils al nou règim -capitalista-. Així, per exemple, la definició de “ser una dona” es va concebre en funció de la relació i la dependència respecte a un home a través del vincle heterosexual, des dels rols de muller i mare (Campero, 2010).

L'autor explica com l'associació heterosexual-normalitat fa que precisament tot allò que hi estigui estudiat quedi anul·lat, és a dir, no és mai subjecte de estudi. Per a Campero, prendre consciència de les relacions de poder pot resultar transformador de les relacions sexoafectives. És a dir, que reconèixer i habilitar l'heterosexualitat com una orientació sexual més entre altres, permetrà que aquesta abandoni el “fred i solitari podi del poder”, experimentant el desig erotico-afectiu per algú de diferent sexe i gènere d'una manera molt més dinàmica i diversa, en xarxa amb les altres manifestacions erotico-afectivo-subjectives, i, sobre tot, de manera més relaxada. En altres paraules, l'autor conclou com destituir a l'heterosexualitat del seu poder pot suposar una experiència emancipatòria de la sexualitat no només per aquells que es troben els “extraradis de la sexualitat hegemònica”, sinó també per als subjectes situats en el “centre de la sexualitat”, és a dir, els i les homosexuals.

Amb tots aquests conceptes clars, s'ha buscat delimitar els marges de la construcció heteronormativa, com un dels pilars sobre els que es construeixen els mandats de la sexualitat hegemònica. Així, en el marc del treball que ens ocupa, això pot servir per entendre com les dones militants feministes han transgredit aquests límits en la transformació de la seva sexualitat, si és que aquesta s'ha donat. De la mateixa manera, amb aquestes idees es completaria el marc dins del qual es construeix la sexualitat femenina imposada, per veure també el punt de partida des del que aquestes dones objecte d'estudi han treballat des del feminisme la seva sexualitat.

2.4. Feminisme, militància i sexualitat femenina

Per a concloure aquest marc teòric, resulta necessari explorar com el concepte de militància es materialitza si parlem de lluita feminista, per entendre a través de quins processos es dona aquesta emancipació, aquesta adquisició d'una consciència feminista. A més, tenint en compte

que les entrevistades formen part de diferents generacions, resulta interessant veure com s'ha construït la militància feminista al nostre país, així com entendre les postures que des del feminisme han criticat aquesta sexualitat femenina ja explorada. Amb l'objectiu d'entendre els lligams entre deconstrucció de la sexualitat des del feminisme i emancipació de la dona, en aquest apartat es repassaran les aportacions entorn a la temàtica de Touraine (2006), Osborne (1988, 2002), Puleo (2005), Martínez (2007) i Villarrea (2002).

Alain Touraine, en el seu llibre de 2006 "*El Mundo de las Mujeres*" dedicava un capítol a la sexualitat, el qual començava analitzant la noció d'identitat en el món contemporani, constatant que dins la modernitat líquida de Bauman, tot el nostre entorn ens espitja a dissoldre la nostra identitat: la construcció identitària no és fàcil. Tot i així, apunta l'autor, les dones s'esforcen dins d'aquesta modernitat en una construcció personal que resisteix activament a totes les formes de fragmentació o de dissolució de la personalitat. Aquest fet pot entendre's com a resultat de la lluita feminista per una banda. Per l'altra, afirma com els resultats de les seves investigacions apunten que la construcció personal té lloc fonamentalment a través de la sexualitat i, en un sentit més ampli, a través del cos, és a dir, a través del *cos desitjat* o del *cos amenaçat*. Touraine afirma que la construcció d'un mateix és construcció d'una sexualitat a partir de l'experiència del cos, un dels aspectes principals del qual és el sexe o el desig sexual, com a forma de desprendre's de part de l'opressió canviant la construcció de la identitat sorgida de la noció del propi cos, perquè en aquest sentit canviar això significa deconstruir-se i desfer-se del control social en el seu nivell més íntim, atòmic.

El desig sexual -o la libido-, trets impersonals segons Freud, es transformen a través de la relació amb altres companys, i en relació amb un mateix, en una presa de consciència d'un mateix com a ésser que busca per sobre de tot percebre's i sentir-se a si mateix com a ésser desitjant; així, lo més important no és la presència del desig, sinó la transformació d'aquest en realització personal a través de les relacions sexoafectives amb l'altre o els altres. El propi fet d'apel·lar al "sexe" és alliberador, doncs, tot i que la construcció social de la sexualitat sigui reproductora de desigualtats i discriminacions adquirides, la realització personal de l'individu es sustenta en una activitat sexual lo més dessocialitzada possible (Touraine, 2006). I precisament, aquesta deconstrucció de la sexualitat pot donar-se a través de l'adquisició d'una consciència feminista.

Precisament en com es dona aquesta adquisició de consciència es centra "*La Construcción de la Identidad Emancipatoria Feminista*", de Stella Villarrea (2002), en el que la autora exposa com la construcció de consciència emancipatòria és un cas de desenvolupament del subjecte com a agent moral, i com l'exploració del desenvolupament de la identitat emancipatòria feminista revela que tot procés d'educació moral conté elements epistèmics, lingüístics i polítics. El punt interessant de les aportacions de Villarrea és com exposa que el procés d'adquisició de consciència feminista és condició suficient per a que es doni una transformació en com les dones entenen les categories en les que es basa la seva experiència social. En la línia d'aquest treball, si bé la militància activa feminista -és a dir, la pertinença a un col·lectiu organitzat que busca la defensa d'aquesta causa- és un indicador material, i evident, de que la consciència feminista ha suposat canvis en la vida de les dones emancipades, altres formes, no necessàriament tant explícites, o properes a les formes de militància clàssica poden portar a un procés d'emancipació igualment transformador de la realitat social de les dones que el viuen. Així, segons exposa Villarrea, la participació en espais de sororitat, la gestió de projectes dirigits o portats únicament per dones, o formar part de experiències col·lectives de cert caire, poden portar a un desenvolupament de consciència emancipatòria. És a dir, en el cas de la lluita feminista, cal entendre que la militància va més enllà d'allò que entenem clàssicament com a tal, i que tenir consciència feminista no depèn únicament de formar o no part d'una assemblea no mixta.

Seguint la línia de Villarrea (2002), el coneixement en el que están interessades les teories emancipatòries és aquell que pot servir com a instrument alliberador, aquell que necessàriament es tradueix en acció emancipatòria. No està clar, però, que el coneixement sigui una condició necessària i suficient per les accions morals i polítiques que requereix l'emancipació. Això clarament explica com tampoc cal tenir coneixement academicista sobre el feminisme i les seves grans teòriques per haver passat un procés d'apoderament.

L'autora exposa com la formació d'una nova identitat moral parteix del procés de conscienciació, que constaria de varies accions: en un primer moment, les dones es distancien de les diverses caracteritzacions sobre sí mateixes apreses i assumides acríticament fins a aquell moment; en un segon instant, aspiren a localitzar i re-significar les heterodesignacions³, és a dir, dotar d'un nou contingut a allò que se'ls ha adjudicat sense comptar amb la seva opinió; i per últim, construeixen mitjançant elements conceptuals ja donats, però també amb l'ajuda de la imaginació, un nou marc d'interpretació des del que plantejar sortides i propostes.

Així doncs, la creació de la consciència feminista suposa la reconstitució crítica del significat de la experiència social tal i com la viuen les dones. Les dones construeixen, de manera individual i col·lectiva, una sèrie de judicis que els permeten descriure la situació injusta en la que viuen, i trobar les claus conceptuals i materials per a sortir d'aquesta. Des d'aquesta perspectiva, la consciència emancipatòria feminista sorgeix com la precipitació en forma de coneixement d'un cúmul d'experiències pràctiques. Mitjançant l'elevació a quelcom conscient de la situació en la que cada dona es troba pel simple fet de ser-ho, així com mitjançant la reinterpretació de la pròpia situació sota noves claus, les dones aconseguen apropiarse d'una nova identitat. Això els permet transcendir la situació en la estaven fins llavors (Villarrea, 2002).

Entrar en un sistema conceptual autojustificatori com el patriarcal amb la intenció de desmuntar-lo requereix dues coses: que s'enfrontin les contradiccions inherents a les nostres pròpies vides com a dones i homes, i que es trobin i desenvolupin nous recursos d'interpretació i acció més enllà del utilitzats en les teories filosòfiques tradicionals. Escriure, parlar i pensar maneres alternatives d'entendre als éssers humans, les seves diferències genèriques i les seves similituds específiques, son ja per si mateixes formes de raonament epistèmic, de conducta moral i d'acció política transformadora. En aquests dos sentits, la contribució de les teories emancipadores feministes al desenvolupament de tots els subjectes com a agents morals, és ineludible (Villarrea, 2002).

Que la perspectiva de gènere constitueix una forma d'emancipació per a les dones no és cap secret. Freixas (2001) expressava com el feminisme porta a un creixement personal, que passa per rebel·lar-se contra els mandats de gènere, entre els quals es troba la creació de la identitat i els desitjos sexuals:

“A través de la mirada de género muchas mujeres de todo el mundo han conseguido encontrar caminos legítimos para construir alternativas a su estrechez y sus carencias, a la injusticia y la violencia, a la pobreza, la ignorancia y la insalubridad.” (Freixas, 2001:30)

Però abans d'analitzar de quines formes el feminisme qüestiona la sexualitat hegemònica en tant que eina per a l'emancipació femenina, caldria repassar breument com està constituït el feminisme i la seva militància al nostre país. El treball de Maria Martínez González (2007) repassa com les noves generacions de feministes renoven l'agenda política del moviment, contextualitzant-lo a Espanya. Durant la dècada dels 90 es dona una desactivació dels moviments socials en general. En el cas del feminisme, això acostuma a relacionar-se amb els

³ Manaments de gènere en termes de Stella Villarrea, segons “*La Construcción de la Identidad Emancipatoria Feminista*” (2002).

nombrosos atacs que el moviment va patir des de les institucions polítiques i els mitjans de comunicació, sumat a un desencantament social en vers les capacitats transformadores de la lluita popular organitzada -així com la despolítització dels joves que complica el relleu generacional-. A això s'hi suma una institucionalització del feminisme, que transmet la sensació de que, per una banda, el feminisme està a tot arreu i, per l'altre, que ja està tot aconseguit. És a dir, que parlem de que aquest procés de desmobilització ve donat per motius molt heterogenis. En termes de Martínez, a Espanya ens trobem avui en dia amb un moviment feminista que, hereu de la primera i segona onada, s'adapta al context actual de globalització, crisi mediambiental, multiculturalitat, noves tecnologies, postestructuralisme, postcolonialisme, postmodernitat, etc. Lligada a aquesta adaptabilitat, la hibridació és un altre dels principis del feminisme actual al nostre país: hibridació dels seus membres per als que no hi ha una sola categoria de dominació que s'imposi com a central enfront les altres; així com una hibridació en la seva agenda política (Martínez, 2007).

El feminisme a Espanya pren una gran embranzida a partir de 1975, i, a diferència de les tradicions anglosaxones, repassant la història del moviment espanyol, es pot veure que el "*feminisme jove*" no és nou en el nostre país. Des dels seus orígens, les dones joves han ocupat un espai en el moviment feminista espanyol. Les principals característiques d'aquest feminisme espanyol jove serien que, per començar, es tracta de grups no comptabilitzats en els diferents registres d'associacions; treballen a un nivell local, i, per tant, és difícil fins i tot arribar a saber de la seva existència -si es pretén realitzar un anàlisi d'aquestes a nivell estatal-; i la seva hibridació amb altres moviments -com els moviments antiglobalització, okupa, lesbianisme...- qüestiona la categoria de moviment social i dificulta la seva classificació com a moviment feminista de forma exclusiva. L'ús de les noves tecnologies és també una característica a destacar: internet i les xarxes socials constitueixen una nova forma per a organitzar-se i donar-se a conèixer. Cal destacar que la diversitat present entre aquests grups de militància feminista jove confirma la idea de que no es tracta d'un fenomen unitari (Martínez, 2007).

Nogensmenys, l'afirmació de que a Espanya existeix un feminisme jove és problemàtica per a l'autora en la mesura que, per una part, pot semblar que estem parlant d'un moviment homogeni -destaca Martínez que, en realitat, cada un dels diferents grups feministes que existeixen, per molt que tinguin una majoria de militants joves, entenen el feminisme de maneres diferents i tenen dispars maneres de fer política feminista-; a més a més, no hi ha interconnexions entre els grups, ja que no tenen organismes de coordinació en la seva majoria; i, a part, com que molts d'aquests grups militants lluiten contra diferents problemàtiques socials, sovint no s'autodenominen exclusivament "feministes". Parlem més que d'un feminisme jove com a tal, d'un feminisme que "*no está tanto definido por una división generacional, no pertenece exclusivamente a las jóvenes, sino más bien a un espacio-tiempo marcado por la tecnología, el capitalismo global, la depresión económica, múltiples modelos de sexualidad, etc.*" (Martínez, 2007:115). En realitat, correspondria a un "*feminisme de la subversió*", entès aquest com la subversió de certes categories i normes, que ens redueixen en cossos i identitats discursivament i materialment construïts, que estaria contraposat a un "*feminisme de la denúncia*", més característic de la segona onada, el qual es centraria en la denúncia de la situació d'opressió i de desigualtat en la que viuen les dones.

Aquest "*feminisme de la subversió*", entès per Martínez com el feminisme contemporani espanyol, es caracteritza per l'acció col·lectiva a nivell local -ja que no hi ha coordinadores més àmplies, però sí espais informals de trobada i comunicació entre grups pròxims-; la radicalitat i performativitat de les seves accions col·lectives -ja que no segueixen tant la militància clàssica, i incorporen més elements subversius-; tenen eixos temàtics d'acció molt variats -ja que sovint assumeixen la producció cultural i les polítiques sexuals com a espais

clau de la lluita-; el trencament del debat del feminisme autònom versus les dobles militàncies⁴; la proximitat amb el món acadèmic, ja que moltes militants joves compten amb un bagatge en teoria feminista; i la concepció del gènere com un dels pilars del moviment.

La complexitat del moviment apareix com a tret distintiu de la relació entre les joves i el feminisme. No és únicament un feminisme subversiu, doncs en aquest trobem també elements de denúncia, i, a més a més, no tots els grups es reconeixen en aquesta desestabilització del feminisme exercida per la posada en qüestió dels seus límits i dels seus eixos articuladors -tals com el gènere, o el subjecte Dona-. És, en el fons, un feminisme en el que les modalitats del moviment -presentes i passades- es superposen les unes amb les altres. Hereten les preocupacions de la “*segona onada*”, però les adequen al temps present. La denúncia de les desigualtats segueix sent de suma rellevància, però la subversió es converteix també en un mecanisme essencial per a fer política en el context contemporani (Martínez, 2007).

Si bé en conjunt aquestes aportacions retraten un complexíssim retrat del moviment feminista contemporani característic del nostre país, la importància de subvertir els mandats de gènere entorn a la sexualitat i la gestió corporal -com a un dels eixos de la lluita- es troba en la majoria de col·lectius militants. En paraules de Germaine Greer:

“Lo personal sigue siendo político. La feminista del nuevo milenio no puede dejar de ser consciente de que la opresión se ejerce en y a través de sus relaciones más íntimas, empezando por la más íntima de todas: la relación con el propio cuerpo.” (Greer, 2000:505)

Troblem, novament, una intersecció evident amb el que aquest treball pretén analitzar: el feminisme contemporani busca a través de la subversió de la sexualitat femenina -d’entre moltes altres eines- una emancipació de les dones. Per això resulta pertinent preguntar-se com a través de la militància feminista les dones han transformat les seves concepcions entorn a la seva sexualitat i les relacions sexoafectives en general.

Tot i així, cal tenir en compte que aquestes noves formes de feminisme no han sigut les primeres en qüestionar-se la sexualitat femenina com a forma d’opressió. El feminisme radical, encara que no sempre es tingui en compte això, va ser pioner en considerar la sexualitat com una construcció política. Alicia Puleo (2005) analitza els orígens del feminisme radical a partir dels moviments antiracistes i anticolonialistes -ja que si la jerarquització ètnica és construïda, la de gènere també-. Així, aquesta forma de feminisme -l·ligada a altres feminismes, a l’esquerra política i a la sexualitat- es defineix com a radical perquè, segons l’etimologia d’aquest terme, es proposa buscar l’arrel de la dominació; és radical en la seva teoria i també en les seves formes. El feminisme radical es diferencia del feminisme liberal reformista que només demanava la integració de les dones en el món capitalista del treball assalariat i de la cultura. També es diferencia d’una esquerra patriarcal que no reconeixia la legitimitat de les reivindicacions de les dones i tancava els ulls davant del poder masculí il·legítim existent dins dels moviments revolucionaris. En origen, les seves militants eren joves i solteres; d’aquí que es tracti d’un moviment més audaç que reivindica la sexualitat i l’avortament. El feminisme radical analitza amb detall el tema de la violència – entenent la violació i l’agressió sexual no com a fets anecdòtics i patologistes, sinó com elements de dominació i control patriarcal sobre les dones-, a lo que s’hi suma una crítica a l’androcentrisme.

En la línia de Puleo, Raquel Osborne (2002), des de l’anàlisi del debat entorn a la pornografia que va enfrontar diferents sectors feministes als anys 80 als Estats Units, explica els orígens de

⁴ Aquest debat es refereix a una contraposició d’opinions respecte si les militants feministes haurien de dedicar el seu temps de lluita únicament a la militància exclusivament feminista -i sovint també, en espais no mixtes-, el que seria aquest “feminisme autònom”, enfront a la idea que la militància feminista pot compaginar-se amb la participació en altres moviments d’esquerres -a lo que ens referim com a “doble militància”-.

com aquest fet va fer emergir un debat més ampli sobre la concepció feminista de la sexualitat. Al definir-se l'heterosexualitat i el lesbianisme exclusivament per relació al patriarcat, la sexualitat va ser entesa primordialment en la seva dimensió política, perdent importància l'experiència eròtica. Un fet similar va ocórrer amb la pornografia, quan aquesta era definida únicament com a violència i no com a sexe. El que destaca Osborne amb aquestes reflexions és la necessitat que ella veia de reapropiar-se del plaer i el gaudir de la sexualitat, fos aquesta heterosexual, lèsbica o com fos.

Diverses vessants feministes havien adoptat postures diferents entorn a la revolució sexual dels 70 i entorn a què va significar per a les dones. Per una part, les feministes radicals, crítiques amb la revolució sexual perquè en gran mesura l'entenien com una estratègia masculina per obtenir més sexe sense donar res a canvi, i en la que en molts processos les dones no hi tenien veu. Tot i així, les feministes radicals observaren com sí s'havia donat una transformació de la sexualitat femenina -molt més que en la masculina-. Per altra part, el feminisme cultural va seguir defensant la naturalesa perversa de l'home i la bondat femenina, centrant-se només en els efectes explotadors de la sexualitat (Osborne, 2002).

Així, si com havíem vist en el cas del feminisme radical aquest "*igualada la liberación de las mujeres con el desarrollo y la preservación de una contracultura femenina*" (Osborne, 2002:40), el feminisme cultural critica tot lo masculí per intrínsecament opressiu -sense proposar transformar-ho-. El feminisme cultural tendeix a establir una oposició radical entre les sexualitats masculina i femenina. La primera se'ns presenta com a violenta, agressiva, centrada en els genitals i absent d'emotivitat. La segona és definida com a tendra, sexualment difusa i orientada cap als sentiments.

La visió cultural del feminisme entén sota raonaments biologiscistes la masculinitat com a depredadora, ja que des de la base del poder sexual masculí, el desig dels homes, es centra en la seva capacitat per sotmetre a la dona. Per al feminisme radical, en canvi, si bé s'identifica als homes com a opressors a nivell individual, això es dona no per al fet de que siguin homes, sinó en la mesura que aquests s'adeqüen al seu rol masculí. Osborne critica la visió del feminisme cultural exposant com aquesta nega l'existència d'una sexualitat femenina pròpiament, ja que delega les dones a una inevitable posició de submissió d'aquestes davant l'home, a part de que reforça la idea conservadora d'una naturalesa bondadosa de les dones i d'una destructora dels homes. Per a l'autora, "*el feminismo debe abogar políticamente por la consecución de cambios materiales concretos que permitan tanto a mujeres como a hombres experimentar una sexualidad menos ligada y menos conformada por el genero.*" (Osborne, 2002:53)

En la línia que defensaven les feministes culturals, i per culpa del rebuig per part de les feministes heterosexuales cap a les lesbianes, començà a sorgir el lesbianisme polític, el lesbianisme començà a entendre's com quelcom més que una orientació sexual, agafant un caire polític i fent-se lloc per a visibilitzar-se. En aquesta línia, el lesbianisme polític -entès com a opció, més que orientació sexual, que rebutja la heterosexualitat- entén la dominació sexual masculina com el factor principal de l'opressió de la dona -és a dir, que tota heterosexualitat és violència masculina-. Però, de nou, Osborne diferencia entre heterosexualitat i institució heterosexual, ja que el lloc central que, des d'aquest enfocament, es fa jugar a l'heterosexualitat en l'opressió de la dona oblida que altres institucions o fenòmens són igualment importants en aquest sentit, com el control de la reproducció femenina, el control masculí de l'Estat i del poder polític, els sistemes econòmics que produeixen discriminacions i un llarg etcètera. Parlar de l'heterosexualitat tenint en compte només el seu pla explotador i rebutjar-la per complet comporta córrer el risc de no comprendre la vida d'una majoria de dones, a les quals s'exclou així dels processos d'alliberació feminista. Suposar que les dones heterosexuales estan

completament sotmeses a una hipnosi masculina les infantilitza negant-les-hi qualsevol possibilitat de lluita. Existeix una heterosexualitat al marge de l'heterosexisme.

Tal i com expressa Osborne (1988), la línia divisòria més nítida i més clara és la que hauria d'establir-se entre l'activitat sexual consensuada i l'activitat sexual per la força. A partir d'aquí el que està en joc és la redefinició d'una sèrie de comportaments i actituds davant la sexualitat que per primera vegada podem intentar realitzar nosaltres mateixes i no, com fins ara, l'home per nosaltres. De la mateixa manera, minimitzar el component sexual del lesbianisme ignora les formes en que la revolució sexual va resultar positiva per les dones, i va possibilitar, entre altres coses, la relació sexual entre les mateixes. Així, la hiperpolítització de les relacions sexuals, amb la pretensió de crear un model en el que tot fos idealment igualitari, va contribuir a la definició de lo que s'entén com a políticament correcte en aquest terreny.

La sexualitat ha estat tradicionalment -i continua sent avui dia- un factor d'opressió, la qual cosa ha donat lloc a l'establiment de jerarquies basades en el comportament sexual. Les ideologies a l'ús classifiquen alguns tipus d'activitat sexual consensuada com a superiors, adequats, mereixedors de major estima o privilegis. Altres activitats consensuades de la sexualitat humana són, en canvi, catalogades com a inferiors, insanes, perilloses, constituint un terreny abonat per a la fustigació rutinària per part de la societat i convertint als seus protagonistes en carn de canó de sancions legals i reprovacions socials. L'homosexualitat és l'exemple més conegut (Osborne, 1988). Però la realitat és que, com més separat es trobi el sexe de la reproducció, més ens acostem a la igualtat i al plaer en el que al sexe es refereix. Amb tot, el factor més important, encara que no suficient, per aconseguir una dinàmica més favorable a una sexualitat autònoma ha estat, i serà sempre, la independència econòmica, tot i les limitacions que en aquest sentit troben les dones (Osborne, 2002).

En definitiva, necessitem una reavaluació feminista de la sexualitat perquè no siguin aquells/es que representen interessos aliens al feminisme els qui ens facin creure en el fracàs de la revolució sexual per a les dones, i converteixin als homes, o a les minories sexuals, en els seus únics beneficiaris. Un major anàlisi de la sexualitat, per la nostra banda, rebutjaria la idea d'una essència sexual lliure de conflictes, central en les identitats masculina o femenina. Caldria entendre que l'alliberament sexual i un major gaudi del sexe no comporten l'alliberament total si són separats del context més general de la igualtat econòmica i social per les quals lluita el feminisme (Osborne, 2002).

Amb aquesta revisió, queden definits els termes en els que parlarem de deconstrucció feminista de la sexualitat. Les aportacions de les teòriques que s'han presentat en aquest últim apartat del marc teòric resultaran útils en la present investigació en tant que representen algunes reflexions que des del feminisme s'han fet entorn a la sexualitat femenina, i per tant, es suposa que la transformació de la pròpia sexualitat de les entrevistades podria basar-se, en la seva vessant pràctica, en aquestes línies teòriques. De la mateixa manera, explicar els recorreguts històrics que ha seguit la militància feminista en les últimes dècades, ajuda a construir el lligam existent entre militar en col·lectius feministes i dur a terme una deconstrucció de la sexualitat que es persegueix explicar en el present treball, i que s'il·lustrarà a través de l'anàlisi de les experiències en aquest camp de les entrevistades.

3. METODOLOGIA

Les tècniques emprades en el treball de camp per a la present investigació són de caràcter qualitatiu, ja que per a la temàtica d'estudi i per als estudis de microsociologia en general aquestes són les tècniques més adequades. A través d'aquesta metodologia qualitativa s'han pogut analitzar les temàtiques de caràcter quotidià en les que es centra l'estudi, a saber: conèixer les experiències -i l'evolució d'aquestes- entorn a la sexualitat de les dones d'entre 28 i 82 anys amb consciència feminista, sent la participació d'aquestes en col·lectius feministes l'indicador material de que han passat per un procés d'adquisició de consciència feminista. Els perfils sociodemogràfics de les entrevistades es troben resumits en una taula a l'apartat d'annexos, i la major part de les característiques d'aquestes són analitzats en l'apartat de resultats, posant-los en relació amb la pregunta d'investigació.

En parlar de sexualitat, resultava necessari que les entrevistades s'identifiquessin en algun tipus d'espectre d'identitats o opcions sexuals per tal de comprendre millor el relat que exposaven en el marc d'una orientació sexual, així com també la descoberta o el procés de descobriment d'aquesta identitat és un dels temes tractats al llarg de l'entrevista, per veure com potencialment els processos d'apoderament poden modificar o definir les inclinacions sexuals de cada una. Si bé estava clar que usés el referent que usés, el més lògic és que es tractés d'una escala d'autoposicionament -per què l'important en aquest cas era saber com es definien elles mateixes-, faltava trobar un espectre vàlid. Així, la opció que més vàlida em va semblar va ser l'escala Kinsey.

L'escala Kinsey va ser publicada per primer cop el 1948 a "*Sexual Behavior in the Human Male*", i igualment important per a la recerca posterior "*Sexual Behavior in the Human Female*" (1953), ambdues publicacions resultants del conegut Informe Kinsey, estudi del sociòleg i sexòleg nord-americà Alfred C. Kinsey, el qual va marcar un abans i un després en els estudis científics entorn a la sexualitat humana, ja que deixava de banda les concepcions de normalitat i anormalitat, construint un estudi sobre comportaments sexuals des d'un prisma amoral. L'escala, que va del 0 al 6 -on 0 suposa identificar-se com a totalment heterosexual, i 6 com a totalment homosexual-, es distribueix tal i com mostra la taula de a continuació:

Rang	Descripció
0	Exclusivament heterosexual
1	Predominantment heterosexual, només ocasionalment homosexual
2	Predominantment heterosexual, però més que ocasionalment homosexual
3	Tan heterosexual com homosexual
4	Predominantment homosexual, però més que ocasionalment heterosexual
5	Predominantment homosexual, només ocasionalment heterosexual
6	Exclusivament homosexual

Obviament, l'escala Kinsey és un indicador creat fa més de 50 anys, pel que la seva adequació a la present recerca es basa en el fet d'haver-lo utilitzat com a referent i com a escala d'autoposicionament. Només es tracta d'una eina emprada per a que resulti més senzill que les entrevistades s'identifiquin, i no tant en els termes d'anàlisi que Kinsey originàriament havia ideat.

Tenint en compte la temàtica en la que es centra l'estudi, és important destacar que aquest s'ha realitzat des d'una metodologia feminista. Les crítiques a les epistemologies dominants que es

fan des del feminisme es centren en que aquestes exclouen a les dones i als seus temes de les recerques, així com neguen l'autoritat epistèmica a les dones. Sovint, a més, produeixen teories sobre les dones que les presenten com a inferiors, desviades o només significatives quan serveixen als interessos masculins; i produeixen teories dels fenòmens socials que invisibilitzen les activitats o interessos de les dones, així com les relacions de poder entre gèneres. El coneixement que produeixen les epistemologies dominants no resulta útil per a les persones oprimides, i acostuma a reforçar, precisament, les jerarquies de gènere. Per això la recerca feminista busca precisament explicar per què l'entrada de les dones i de les acadèmiques feministes en diferents disciplines pot generar noves preguntes, teories i mètodes, així com mostrar que els valors i les perspectives de gènere i feministes juguen un rol causal en les transformacions. L'ús d'una metodologia feminista promou teories que busquen moviments per a la igualtat i l'alliberament, i defensen aquests desenvolupaments com a avenços cognitius -i no només com a avenços socials- (Biglia i Vergés, 2016).

El present estudi està plantejat des de les metodologies feministes en tant que s'aplica un punt de vista feminista en tot el procés: s'ha intentat situar a les persones excloses i oprimides -en aquest cas, les dones- com a subjectes privilegiats de producció de coneixement sobre gènere; s'ha buscat sobretot generar coneixement en profunditat -ja que l'objectivitat només produeix coneixement parcial-; s'ha procurat explicar fenòmens socials i de les dones en relació a valors humans universals i no només en pro dels interessos de les classes i gèneres privilegiats, posant en qüestió la relació capitalisme-patriarcat; i, sobretot, s'ha buscat atendre els interessos i experiències de les dones, des de i per a les dones (Biglia i Vergés, 2016). Així, des de l'elecció de les bases bibliogràfiques per a construir el marc teòric -les autories de les quals, majoritàriament, corresponen a dones-, el format de citació bibliogràfica, l'elecció de l'objecte d'estudi fins a l'ús de l'entrevista en profunditat com a metodologia qualitativa per a la recollida d'informació s'han donat, no només per la seva adequació amb els objectius que perseguia el treball, sinó també per funcionar acord amb les metodologies feministes.

Així, la tècnica principal emprada per el treball de camp ha estat l'entrevista en profunditat. En concret, s'han realitzat 7 entrevistes a dones d'entre 28 i 82 anys que formen part d'algun col·lectiu feminista, o que militen en agrupacions amb bases feministes. Aquesta tècnica es basa en el joc conversacional, en un diàleg dissenyat i organitzat específicament per a la recollida d'informació en que es donen dos rols diferents -l'entrevistadora i l'entrevistada, en aquest cas-. Aquests dos rols no desenvolupen unes posicions simètriques, ja que l'investigador, que en aquest cas fa d'entrevistador, duu a terme una sèrie de preguntes en relació amb les temàtiques que li interessin per a desenvolupar el seu estudi, mentre que l'entrevistat -aquí, les entrevistades- aporta informació sobre les seves experiències, desitjos i opinions entorn als temes que li són plantejats per l'entrevistador. És a dir, l'entrevista en profunditat és una conversa amb fins orientats als objectius d'una investigació social, tal i com expressa Ileana Vargas a "*La entrevista en la investigación cualitativa: nuevas tendencias y retos*".

S'ha escollit concretament el format d'entrevista focalitzada o semiestructurada, és a dir, un tipus d'entrevista en profunditat en que, després d'una preparació prèvia per part de l'investigador entorn a la temàtica, s'ha elaborat un guió amb ítems relacionats amb la problemàtica d'estudi. Tot i ser un format estructurat prèviament, al llarg de l'entrevista, a través de la informació donada per la persona entrevistada entorn a aquests ítems, es pot modificar o corregir la línia de l'entrevista; és a dir, que el curs de la conversa no està subjecta a una estructura rígida i inamovible (Vargas, 2012).

Per mantenir l'anonimat de les dones entrevistades, es farà referència a elles com a Entrevistada 1, Entrevistada 2, Entrevistada 3, Entrevistada 4, Entrevistada 5, Entrevistada 6 i Entrevistada 7, en ordre segons s'han realitzat les entrevistes. El guió d'entrevista, adjunt en l'apartat de

annexos del treball, consta d'una sèrie de preguntes generals, que corresponen a les característiques sociodemogràfiques de les entrevistades, així com un parell de qüestions que ajuden a situar en els aspectes generals a les dones -com per exemple, en quin col·lectiu militen- i 5 grans blocs temàtics en els que s'agrupen les preguntes, a saber: un bloc sobre feminisme i militància; un sobre sexualitat en general; un sobre desig, estàndards i ideals; un sobre percepció corporal i violències masclistes; i un bloc final de reflexió entorn al feminisme, la militància i la sexualitat.

El primer bloc, que gira entorn al feminisme i la militància busca recollir informació sobre el col·lectiu feminista en el que milita cada una de les entrevistades, així com veure els motius que les van portar a unir-s'hi i com conceben elles la relació entre militància i feminisme des de les seves experiències. El bloc general sobre sexualitat indaga en les idees de les entrevistades entorn a la seva sexualitat i com les seves experiències dins del col·lectiu militant del que formen part i la seva consciència feminista l'han transformat, així com recull un historial de les seves experiències sexoafectives. El tercer bloc sobre desig, estàndards i ideals explora com aquestes dones han construït el seu desig sexoafectiu i com aquest s'ha transformat amb el contacte amb la lluita feminista, així com se'ls demana que reflexionin sobre la realitat d'altres dones en aquests camps. El quart, s'estructura entorn a preguntes sobre la percepció corporal pròpia i les violències masclistes que han patit, per veure com aquestes han afectat la seva sexualitat, i a la vegada, veure com la militància o el feminisme han fet que canviïn aquestes percepcions corporals o la seva perspectiva entorn a les violències masclistes que hagin pogut patir -tenint en compte que aquí es fa referència a les violències masclistes de caràcter sexual-. Per últim, el bloc sobre militància, feminisme i sexualitat, és un bloc que busca la reflexió i les conclusions de les entrevistades, per parlar de manera general sobre com la conscienciació feminista adquirida al llarg dels anys, així com les experiències dins la militància del moviment les han portat a transformar i concebre de maneres diferents tant la seva sexualitat com allò relacionat amb la sexoafectivitat en general.

Un cop s'han realitzat les entrevistes, aquestes han sigut transcrites amb la finalitat d'analitzar-ne el contingut exhaustivament per a realitzar els resultats del treball. D'aquestes transcripcions sorgeixen les cites que il·lustren les explicacions donades als resultats. Un cop realitzada la transcripció, s'ha procedit al pertinent anàlisi de la informació extreta a través de les entrevistes, a partir de la prèvia revisió bibliogràfica que ha permès elaborar unes dimensions bàsiques amb les que analitzar el seu contingut: la primera dimensió fa referència a com entenen la relació entre les experiències en la militància i la seva conscienciació feminista, per tal de buscar si per elles la participació en aquests col·lectius és, efectivament, una eina per aprofundir i indagar en els seus coneixements entorn al feminisme, és a dir, si militar en un col·lectiu feminista suposa realment un procés d'emancipació feminista a través d'un major coneixement de la lluita; la segona dimensió a partir de la qual s'ha elaborat l'anàlisi busca veure com, si en efecte s'ha donat una transformació de la sexoafectivitat d'aquestes dones, com definien elles les percepcions abans de tenir contacte amb el feminisme i si aquestes, en tant que són concepcions no deconstruïdes, anaven acord amb els mandats entorn a la sexualitat femenina que imposa el patriarcat heteronormatiu i a través del qual les dones no feministes performativitzen la seva sexualitat. La última dimensió servirà per analitzar com la transformació de la sexoafectivitat de les entrevistades a través de la militància feminista -si és que n'hi ha hagut- ha canviat les seves formes de concebre la seva sexualitat, per tal d'analitzar si aquests canvis han suposat una experiència d'apoderament, alliberació i millora en l'àmbit de la sexualitat d'aquestes dones.

4. RESULTATS

En aquest apartat es presentaran els resultats de la investigació duta a terme, a través de l'anàlisi de les respostes donades per les set dones entrevistades. Per a tal, s'utilitzaran cites de les diferents entrevistes, i a través de comparar les vivències de les participants s'estructurarà l'anàlisi entorn a cinc blocs principals. El primer bloc presenta els perfils de les entrevistades, tenint en compte les diferències d'edat i els diferents orígens sociodemogràfics d'aquestes -per tal de veure com els diferents marcs en els que s'han desenvolupat les seves experiències vitals generen diferències o similituds entre elles-, així com exposa les formes en que per a cada una s'ha desenvolupat la consciència feminista i han arribat a participar en col·lectius feministes. El segon bloc, ja més orientat a les expressions de la sexualitat de cada una d'elles, exposa com aquestes han desenvolupat la relació amb la seva sexualitat, així com la descoberta d'aquesta i de la seva identitat sexual. El tercer explora l'evolució dels estàndards i ideals que conformen el seu desig sexoafectiu, a través del pas dels anys i de l'adquisició de consciència emancipatòria. En el següent bloc, s'explicaran les percepcions sobre la pròpia corporeïtat, els complexos i les fortaleses que elles perceben entorn a aquesta, així com les formes en que aquesta corporeïtat s'ha vist amenaçada per violències masculines. I per últim, en el cinquè, es posaran en relació les formes en què la militància feminista -entesa en el sentit extens del concepte, en els termes en que s'ha explorat en el marc teòric- ha afectat a la seva sexualitat de manera genèrica, així com les opinions que cada una té respecte a la relació entre feminisme i sexoafectivitat més enllà de les seves experiències personals.

4.1. Construcció de la identitat emancipatòria

En aquest primer apartat d'exposició de resultats i anàlisi, es mostraran les bases a partir de les quals les dones construeixen la seva identitat des del feminisme, tenint en compte els elements clau que constitueixen el perfil de les entrevistades -edat, nivell socioeducatiu, entorn familiar...-, així com els processos a través dels quals s'han deconstruït des del feminisme.

4.1.1. Perfils de les entrevistes

Un punt a tenir en compte a l'hora de veure si les formes en que la sexualitat de les entrevistades s'expressa de manera diferent o similar és la diferència entre els espais de socialització de cadascuna d'elles. Cal discernir entre allò que és comú en elles pel fet d'haver adquirit consciència feminista, i allò que pot ser degut a orígens sociodemogràfics similars o pertinença a la mateixa cohort d'edat. Totes les entrevistades fan referència, en algun moment o altre, a com l'educació que han rebut i els entorns familiars han tingut importància en els processos a través dels quals han construït les categories amb les que comprenen la sexualitat pròpia i aliena, ja sigui per rebuig a aquests inputs o per acceptació d'aquests. Centrant-nos en els entorns familiars, les diferències en com la sexualitat era gestionada en cada cas són evidents:

“Me han dado bastante libertad, me han dejado ser yo misma. Siempre y cuando me observaban y veían que mi vida iba bien. Entonces, sí. Me han respetado; aunque su modelo era el antiguo, me han dejado ser. Aún así, en casa no se hablaba de sexo, era tabú. No, no. Mis padres no follaban [riu]. Tenían 6 hijos, ¿eh? Pero no, no follaban.” – Entrevistada 3

“Y bueno, había conocido a una chica y nos besamos por primera vez. La primera chica que beso, entonces voy a mi mamá, porque siempre tuve una relación muy abierta con mis padres, y le digo “Mamá, me parece que me gusta una mujer”, y mi madre me contesta “Bueno, pues... probá, que estás en la edad de probar y tenés que experimentar tu sexualidad y es muy normal de la edad, no sabes si vas a ser lesbiana?” – Entrevistada 1

“Jo era filla única però la meua família de Girona eren molt *carcas*. Una part influenciada per l’Opus Dei, fixa’t. Poc que els explicava res tampoc.” – Entrevistada 2

Aquests tres exemples mostren com els espais de creixement de cada una són molt diversos, però tots tenen una importància en el desenvolupament dels conceptes entorn a la sexualitat. En aquells casos en què la família suposa un espai de seguretat en el que expressar i debatre entorn al sexe, les dones inicien processos d’emancipació personal abans, ja que el procés de reeducar-se no és tant complex – no hi ha tants elements apresos des del nucli familiar acríticament de com ha de ser la seva sexualitat en funció dels manaments heteronormatius-. Aquelles dones, en canvi, que no tenien durant la infància i la joventut un espai en la família en què expressar la seva sexualitat, per arribar a distanciar-se de les caracteritzacions sobre sí mateixes assumides al llarg dels anys de socialització heteronormativa, han de trobar primer espais en què es posin en qüestió aquests per començar processos de construcció d’una identitat emancipatòria (Villarmeà, 2002). En paraules d’una entrevistada:

“D’altra banda, però, com en la vida, considero que la sexualitat i la manera com la vivim ve molt donada per la manera com ens hem educat i la societat que ens rodeja i que, molt sovint, ens limita. És per això que sempre intento mantenir la ment oberta a viure-ho tot d’una manera diferent, sigui la que sigui.” – Entrevistada 5

Però la família no és l’únic element socialitzador. Veiem també diferències si es té en compte els diversos nivells educatius, no tant en quant als coneixements adquirits o a l’estrat socioeconòmic al que han pogut accedir amb aquesta educació, sinó als espais que cada etapa educativa els ha permès d’accedir i les persones amb les s’han pogut relacionar. Aquelles que tenen estudis superiors universitaris s’han apropiat al feminisme de manera més teòrica, mentre que aquelles que no, tot i que tinguin nocions sobre feminisme molt similar i conceben la pròpia sexualitat en termes pròxims, s’hi han apropiat d’altres formes. Queda plasmat en alguna de les intervencions de les dones entrevistades:

"Vaig començar a familiaritzar-me amb el feminisme a la universitat, a París. Formava part d'un sindicat anarquista i vam començar a sentir la necessitat de formar-nos en aquest àmbit. Llavors vaig descobrir fins a quin punt el feminisme i, més concretament, el moviment *Queer* i les seves predecessores parlaven de mi i ressonaven amb la meua vida i el que jo sentia des de molt jove." – Entrevistada 5

L’Entrevistada 5, qui va tenir accés a espais feministes derivats de l’ambient universitari, explica com el seu procés d’emancipació passa en part per resignificar el seu paper com a dona a través d’elements conceptuals ja donats també, però que surten de la teoria feminista (Villarmeà, 2002). I aquest fet es repeteix en aquelles entrevistades joves i amb formació superior.

Però no és únicament l’accés a aquests espais el que fa que es tinguin nocions teòriques sobre feminisme; és una característica del feminisme de tercera onada, del moviment més actual. Com apunta Martínez (2007), una dels elements que diferencien el moviment feminista espanyol actual és la proximitat amb el món acadèmic, ja que moltes militants joves compten amb un bagatge en teoria feminista. La informació recollida en les entrevistes constata aquest fet: les entrevistades de menys de 35 anys parlen de feminisme en termes acadèmics, mentre que les més grans no ho fan. I això ocorre amb altres elements característics de cada un dels moments del moviment feminista que les dones han viscut en la seva joventut -moment en què per a totes començava el procés d’emancipació-.

Així, l’Entrevistada 2, que va viure i va participar en la segona onada del feminisme durant els anys 60 i 70, parla constantment d’elements que van ser clau en la lluita del moment, centrats sobretot en lluitar per la llibertat sexual i reproductiva de les dones:

“Al meu temps era molt limitat. Al meu temps era: relacions sexuals obertes, feminisme, masturbació, i sobretot l’avortament. És lo que més vam treballar. I especialment els centres aquests, que les noies poguessin anar, com protegir-se, que no quedessin en estat i tot això.” – Entrevistada 2

Les més joves, per la seva part, parlen de feminisme en termes de subversió, i es fa present com són hereves d’aquesta tercera onada en què, tot i recollir les demandes de la segona onada, són adaptades a l’actualitat. Tenen eixos temàtics d’acció molt variats, sovint assumeixen la producció cultural i les polítiques sexuals com a espais clau de la lluita, i entenen la concepció del gènere com un dels pilars del moviment, sense, per això, deixar de posar èmfasi en la denúncia de desigualtats, que segueix sent de suma rellevància, però la subversió es converteix també en un mecanisme essencial per a fer política en el context contemporani (Martínez, 2007).

La pèrdua de força del moviment durant les dècades dels 80 i 90 a Espanya es fa present també en aquelles dones que van viure la joventut llavors. L’època del “*destape*”, durant la transició i els anys posteriors, amb l’entrada de la democràcia, va convertir la llibertat individual com a element clau de l’emancipació i dels moviments contestataris, però per altra banda, va desarticlar tots els moviments i la lluita col·lectives (Martínez, 2007). Les feministes que van viure aquells moments conceben la lluita feminista de manera diferent a les altres:

“La militància política, o el no se qué, el “*tienes que estar en el grupo o fuera del grupo*”... He passat 10 anys vivint a Àsia, i allí potser és on més te n’adones d’aquestes diferències i les treballes potser des de la unitat, no des de la col·lectivitat... per la igualtat, pels drets d’aquelles dones que a lo millor no tenen feina, o que no poden accedir a... al que sigui...” – Entrevistada 4

“Simplemente yo soy así, y yo no voy a tragar que mi marido me de permiso para trabajar o para irme de viaje. Yo soy así, soy rebelde, que me dejen libre. Si alguien me ata, ya... ¡uf!” – Entrevistada 3

Les aproximacions de Martínez (2007) entorn a la història del moviment feminista a España és fan patents en les experiències de les dones que hi han participat. I queda clara la heterogeneïtat del grup amb el que s’ha treballat; entre les entrevistades hi ha dones molt diverses, d’edats diferents, d’estrats socioeconòmics i nivells educatius diversos, així com són també variades les orientacions sexuals i els orígens geogràfics, entre d’altres factors. En general, doncs, s’ha pogut observar que les bases a partir de les quals les entrevistades construeixen la seva identitat emancipatòria feminista són molt diverses, fet que resulta útil en la recerca ja que permet de manera més senzilla discernir aquelles similituds entorn a les concepcions de la sexualitat que tenen totes elles perquè aquestes vindran donades pel denominador comú que hi ha entre totes: el fet d’haver participat en col·lectius feministes.

4.1.2. Processos d’adquisició de consciència feminista i participació militant

Els col·lectius en els que participen o han participat les dones entrevistades són de caires molt diversos. Alguns són propers a les formes de militància clàssica, pròpies de les militàncies polítiques de partit, com és el cas de les militants de Dones de Sants, el grup de Dones de La Bisbal -col·lectiu pertanyent a l’Ateneu Llibertari de La Bisbal- o el Cau de Llunes -part del Casal Popular La Sageta de Foc-. Altres col·lectius en els que participen les entrevistades tenen formes més diverses. És el cas de Warmipura -paraula indígena maputxe que significa “*entre dones*”-, un col·lectiu no mixta que es dedica a l’apoderament femení a través de tallers sobre gestió del cos, i cosmètica natural i medicinal; les cases d’organització comunal mixtes però gestionades per dones; o projectes artístics que busquen a través de diverses formes d’art la denúncia de la situació de desigualtat de les dones des d’una perspectiva feminista. En alguns casos, la participació en els col·lectius ha suposat l’inici del camí cap a la construcció d’una consciència feminista, i en d’altres, ha sigut la culminació d’aquest procés.

Precisament, el que resulta interessant és com les dones han viscut aquest procés d'adquisició de consciència. Les entrevistades, de manera homogènia, expressen que començaven a recórrer aquest camí de molt joves, no tant pel fet de tenir nocions de feminisme, sinó per rebutjar certs mandats heteronormatius en notar la situació de desigualtat en la que viuen:

“Cuando era más joven, veía como era la sociedad: casarte, tener hijos, depender de tu marido... Y yo me he considerado un bicho raro porque eso no iba conmigo, porque mi independencia y mi ser libre ha sido lo principal ante todo. Entonces había momentos en que era como... “*no encuentro pareja*”, porque claro, no estoy dispuesta a tragar lo que la sociedad define que es tener pareja y ser sumisa ante tu marido.” – Entrevistada 3

“Però *bueno*, durant 10 anys he treballat en organitzacions el tema de la dona, l'apoderament de la dona, i jo ja no tant de les altres, sinó de la meva pròpia, i anar pensant “*mira a aquestes persones els hi passa això, com ho visc jo, què passaria a casa meva, què significa això*”... i també personalment a casa meva, amb la meva família, quan tens aquests patrons i els lluites, des de la unitat personal: “*pues no me levanto a coger el azúcar porque tú también tienes manos*”, i que jo sigui una nena, o més jove, o etcètera, a lo millor no em ve de gust ser la *xaxa* de la taula... i coses d'aquestes. Sí que són coses que han estat conscients per a mi, però a lo millor no han estat organitzades.” – Entrevistada 4

“Sempre he tingut la sensació que alguna cosa no quadrava. O no tant sempre, sinó que en esforçar-me per quadrar amb allò que creia que havia de ser veia que alguna cosa no funcionava... No sé si m'explico. Però si que és veritat que entendre què significava el feminisme va ser més tard, quan vaig començar a relacionar-me amb altres dones i noies que es definien com a feministes, amb les que compartia moltes sensacions i experiències de coses que a totes ens havien passat. I també llegint, clar. Llegint molt sobre el tema.” – Entrevistada 6

“Vaig començar a familiaritzar-me amb el feminisme fa uns anys, quan va començar a ser un tema de conversa general. Abans, ja de petita, sento ara que ja ho era, que em fixava sobretot en els sexismes existents a l'escola, en relació als esports, per exemple, etcètera.” – Entrevistada 7

En origen, es tracta de processos irracionals, en què les dones deixen de reconèixer la seva identitat en allò comprès dins de la categoria Dona. La majoria d'elles expressen experiències en les que la divisió del treball sexual no s'adequa a les seves necessitats o desitjos, en que es veuen discriminades davant d'altres companyes que si encaixen en la categoria Dona, o en que veuen una desigualtat d'oportunitats respecte els homes del seu entorn. Una segona fase del procés ve donada per la racionalització d'aquest sentiment, és a dir, la comprensió de que aquestes sensacions transmises en experiències que les discriminaven ve donada perquè existeix tot un sistema de divisió sexual de la societat per el que les *dones*, en el seu conjunt, queden supeditades al conjunt dels *homes*. En altres paraules, es racionalitza a través d'entendre que les experiències negatives que han viscut en aquest sentit són fruit de viure en societats heteropatriarcal. Les formes en que es dona aquesta racionalització de les experiències venen donades, en la majoria de casos, per compartir vivències d'aquesta índole amb altres dones:

“Yo ya me sentía empoderada con mi vida, y como mujer, creo que hay algo muy importante, y es que una mujer para empoderarse consigo misma tiene que estar muy conectada consigo misma. Y eso te permite lo que sea. Y abierta a la experiencia, conocer a las chicas de Warmipura me hizo conectarme muchísimo más. Fue una nutrición mutua.” – Entrevistada 1

“El que únicament és com si faltés aquest moment en què t'ajuntes amb un grup de persones amb la teva mateixa forma de pensar... Si que sempre he estat en contacte amb persones, més que amb grups o entitats de pensament llibertari. Llavors això venia una mica com que es donava per fet, o que s'intuïa. Però en realitat sempre havia pensat que això no era real, com “*aquí no som masculistes*” o “*aquí defensem a la dona*”, “*volem la igualtat*”... però en qualsevol cas tampoc acabava de ser real. No era real, i a part no era treballat ni conscient. Llavors, *bueno*, en un moment determinat s'ajunta aquest grup, i doncs com que ja m'agradava i ja pensava que podia estar bé doncs em vaig ajuntar amb elles, i ja està. I vam començar a treballar sobre temes feministes, com la violació...” – Entrevistada 4

A partir d'aquest moment, és quan el feminisme pren força, ja que aquest dona eines per resignificar les categories que, en rebutjar els conceptes lligats a la identitat hegemònica de Dona en què elles no es veien reflectides, queden buides. És dona a partir d'aquí la construcció d'una identitat pròpia i emancipatòria. Una de les entrevistades ho expressava de la següent manera:

“Jo m’havia d’autogestionar, havia de tenir la meua pròpia opinió i autodeterminació i que havia de fer en consonància amb el que jo pensava, i per això tinc 42 anys i no tinc fills, i no estic casada, i no em penso casar en la vida, perquè no penso que em faci falta ni penso que em faci falta tenir cap fill, per molts argumentaris que hi ha. Des de petita m’ho han explicat així, i com que la resta no em convenç, i puc triar, doncs trio. I crec que és un cúmul de casualitats, lo que he rebut, que m’han fet entendre que no havia de traïr la meua forma de sentir i pensar, perquè evidentment des de tant petit no t’eduquen en feminisme, més aviat al contrari, no? No ajuda realment la informació que te van donant, però sí que hi ha hagut *inputs* que et van donant, espurnes, que et fan reflexionar, o que et fan dir, *bueno*, això ja ho treballarem o això altre ja sé que ho vull fer d’aquesta manera.” – Entrevistada 4

Dins d’aquestes categories lligades a la idea de Dona, es troben aquelles lligades a la sexualitat femenina. La pregunta d’investigació del present treball -això és, ¿com els processos d’adquisició de consciència feminista pels que passen les dones a través de participar en espais de militància feminista transformen les relacions sexoafectives que construeixen, i les opinions i desitjos entorn a aquestes relacions?- és, precisament, el qüestionar-se de quines formes aquestes concepcions de sexualitat lligades a la idea de Dona que s’han buidat de significat durant el procés d’emancipació feminista, es resignifiquen a partir de, per una banda, elements preexistents donats per la teoria feminista, i per l’altra, a partir de les experiències viscudes, moltes d’elles donades per la participació en espais de militància feminista, de la índole que siguin. Així, el procés d’adquirir consciència feminista pot acabar portant a prendre la decisió de militar – per aquest motiu es considera que militar en un col·lectiu feminista és un indicador material de que s’ha donat un procés d’emancipació previ:-

“El feminisme va portar-me a la militància indiscutiblement. Però em costa més definir-me com a militant que com a feminista, ja que fa molt poc que milito, però això és més una mania meua suposo [riu]. No, però... crec que entendre què és el feminisme m’ha ajudat a entendre lo necessari de la militància.” – Entrevistada 6

Cal afegir, abans de passar als següents apartats en què s’exploraran aquestes qüestions, que en paral·lel a aquests processos es poden donar processos de politització, per exemple si es milita políticament també, per lo qual a vegades la comprensió de les desigualtats de gènere en les que s’estructura la societat ve de la mà per la descoberta de moltes altres desigualtats i opressions. Això és així per a aquelles dones que han militat en grups polítics d’esquerres, i que a través del reconeixement de les desigualtats de classe, o altres desigualtats socials, acaben reconeixent la pròpia opressió que viuen per culpa de les desigualtats de gènere. En aquests casos, la militància política d’esquerres acaba portant-les a la militància feminista:

“Primer vaig militar en política. O més ben dit, primer vaig fer militància religiosa, que vaig partir a París per temes de les JJOCC, i en allà ajudàvem de cara els emigrats, emigrats espanyols i portuguesos, ajudar-los que no es deixessin explotar per sous informals, a les dones també... però no tocàvem el feminisme en aquell moment. Només de cara als seus drets, de la feina... I jo a França vaig ajudar a dones, vaig llegir a Simone de Beauvoir, però era més relacionat amb temes concrets dels seus drets. Llavors vaig venir a Espanya, i va ser en aquell moment que em vaig apuntar al PSUC, al d’això sindical, i llavors hi va haver una escissió amb Bandera Roja, i llavors ja vaig passar al feminisme, i anava compaginant les dues coses. Però treballar el tema de dones lesbianes, i tot, i tot això anàvem treballant.” – Entrevistada 2

“La militància va ser primer per a mi, abans que el feminisme. I sí, un em va portar a l’altre, però qui sap si al fons de mi, en el meu inconscient, la cosa no va ser una mica al revés. És a dir, que la meua disconformitat amb el món potser partia, al menys en part, de la meua disconformitat amb el sistema

sexe/gènere. Per a mi, la militància no ha estat mai separada de la vida i, per tant, qualsevol dimensió que se li afegeixi no fa més que sumar raons per qüestionar-se, a dins i a fora dels col·lectius.” – Entrevistada 5

4.2. Expressió de la sexoafectivitat

Aquest segon apartat exposa la informació recollida en les entrevistes entorn a l'evolució que les dones consideren que ha fet la seva relació amb la pròpia sexualitat i amb les nocions entorn a la sexualitat en general, així com la descoberta de la identitat/opció sexual i el paper que el feminisme ha jugat en aquestes transformacions al llarg de la seva vida.

4.2.1. Evolució de la relació amb la pròpia sexualitat

Un altre sentit en que les entrevistades presenten perfils diversos és en quant a l'historial de parelles sexoafectives que han tingut, evidentment. Totes elles han tingut varius companys i/o companyes sexuals, i la majoria d'elles també han mantingut relacions de llarga durada amb més d'una persona, ja fossin relacions més formals i tancades, o relacions obertes en les que tenien més d'un company sexoafectiu a la vegada. La pèrdua de la virginitat, o el moment de passar a ser activa sexualment és un dels més destacats per totes, tot i que les experiències que compartien no necessàriament eren similars:

“Yo tuve un novio, el primero, fue extraño... Realmente fue muy curioso porque él terminó siendo transexual y sumiso. Entonces mis primeras relaciones sexuales se han acercado mucho a un coito sin penetración, y yo creo que eso me ha marcado un montón.” – Entrevistada 1

“Jo he estat molts anys amb ell [l'Antonio], però al tornar de França si que vaig tenir relacions amb varius. Perquè, és clar, jo vaig anar-hi amb 20 anys i pico allà, i només em vaig dedicar totalment en això, cap parella de res, de res; i quan vaig arribar a aquí a Barcelona, a treballar i així, ho vaig comentar amb un company de la feina, i em va dir “*No pot ser que tu encara estiguis verge!*”, i tenia tota la raó. Doncs vam pensar que millor ens trobem, i comencem, no directament, que no crees mal rollo a l'empresa, “*però tinc un amic*”, em deia, “*que sap treballar molt bé aquest tema*”, i em vaig començar a relacionar amb aquest amic de cara a una relació sexual, i llavors me'n vaig anar amb aquest altre, i llavors amb un altre... i després ja vaig conèixer la meua parella, i he estat amb ell tot el temps, encara que només portem casats de fa 5 anys.” – Entrevistada 2

“Al principi és com amb una mica de pressió, jo al menys, ho vaig viure amb pressió. Tothom ja havia fet, que si ja s'havien morrejat, o follat o el que fos, i jo no he estat mai molt llençada, ni molt atrevida, ni era el meu tema d'interès. Una cosa és la curiositat, i una altra cosa és com l'interès total, que hi ha gent que als 14 anys ja ho tenia tot resolt. Jo... no. Llavors si que hi havia aquesta cosa com que la gent no acceptava que tu encara no t'haguessis *liat* amb algú, o així... com que anaves endarrerit. A part que tampoc no m'agradava gaire... també, clar, t'instrueixen tant en aquest moment tant magnífic, sota les estrelles, amb aquella persona... t'idealitzen tant aquest moment, que clar, com ho has de fer si no tens un xicot? I si és el noi de les festes del poble que te'l tires aquell any amb 18 i ja no el tornes a veure, què? Sembla que no puguis trencar amb el patró, i no em semblava gaire interessant.” – Entrevistada 4

Aquesta importància, socialment estesa, que es dona a la pèrdua de la virginitat va molt lligada a les nocions heteronormatives entorn a la sexualitat. Si bé en origen es donava més valor a la virginitat femenina, reforçant la idea de que l'home havia d'arribar al matrimoni amb experiència sexual -com més millor-, i la dona havia de reservar-se per a aquest home experimentat que finalment la faria gaudir, després de la revolució sexual, allò aconseguit va acabar traduint-se en una pressió repartida per aconseguir la major experiència quant abans millor tant en homes com en dones (Campero, 2010). Si que és cert, però, que en el cas de les dones, si bé cert grau de promiscuïtat aportava estatus social, calia que aquest fos més discret que no pas per als companys homes (Osborne, 1988). Aquestes pressions per aconseguir deslliurar-se del jou de la virginitat en l'adolescència és una pressió que la majoria de les dones

expressen haver sentit. La pressió social en aquest sentit es transforma amb el pas dels anys a la suposada importància de mantenir relacions sexuals amb assiduitat:

“Y ultimamente no echo de menos la sexualidad, y no tengo una vida sexual activa. Porque no lo hecho en falta, porque ya tengo todo mi entorno, todos mis amigos y tal, y ya llenan el hueco, el hueco que a veces la gente inconscientemente lo quiere llenar con la pareja. Entonces prefiero tener muy buenos amigos que solo una pareja. Soy libre, no solamente en cuanto a mi modo de vida, sino en cuanto a la sexualidad porque ya no hago cosas por tener una pareja o por sentirme deseada. Es una elección. Mis amigas me critican: “¡Eh! ¿Hace cuanto que no follas?”, però bueno, son así.” – Entrevistada 3

“I ara mateix tinc una situació molt tranquil·la, molt controlada, i molt atòpica suposo també, em fa molta gràcia també com insisteix la Durex, o altres, de que has de tenir sexe fins a l’infinit, i potser a mi no em ve de gust, i sembla que ja ho hagi fet tot i rematat tot, i *bueno*, no sé, s’ha acabat la màquina. No vull dir que potser no hi hagi moments o així, però molt alegre, la veritat, d’estar tant tranquil·la, perquè quina mandra, et fa un saccseig hormonal increïble i ara estic com en la glòria.” – Entrevistada 4

Un punt a destacar és com totes afirmen que, amb l’adquisició d’experiència i el pas dels anys, la satisfacció amb les relacions sexuals és major. I en aquest sentit entra a jugar un paper molt important l’adquisició de consciència feminista. La relació de cada una d’elles amb la seva sexualitat s’ha transformat en menor o major mesura durant el procés d’emancipació, ja que permet deslliurar-se de l’obligació d’interactuar amb els companys i companyes sexuals segons els mandats heteronormatius que defineixen la penetració com a únic sinònim de relació sexual i subordinen els desitjos i fantasies femenins als dels seus companys:

“Siempre he tenido una relación cercana [con mi sexualidad], pero sinceramente lo que ha sucedido realmente es que me he conectado más y he perdido el miedo y la vergüenza de decir “*Hombre, yo quiero esto, yo sé lo que necesito como mujer para sentirme plena*”. Y quiero sentirme plena cuando estoy con alguien, sea hombre o mujer” – Entrevistada 1

“El canvi principal, que encara em costa, és això, no trair les meves necessitats per aconseguir l’estima dels altres, no bescanviar el sexe per amor, i gaudir-lo plenament. I això sí que m’ho ha portat el feminisme. O sigui, he entès la importància d’això a través d’ell. I sobretot amb les relacions amb els homes, deixar de buscar la seva aprovació. Són errors que de jove cometia, i que al final sempre m’acabaven passant factura. Precisament per això que deia, ¿no? Perquè no es basaven en relacions sinceres amb mi mateixa i amb els altres. Sí, si hagués de dir algo seria això. Però Bueno, sempre he viscut la meua sexualitat de forma... complexa diria. I com que és algo molt important en la meua vida, igual que ho és en feminisme, crec que és inevitable que m’hagi influenciat. Crec, no ho sé. Com a mínim estic segura que ha canviat moltes concepcions que tenia al respecte.” – Entrevistada 6

Tot i que algunes consideren que aquesta evolució de la relació amb la seva sexualitat ha estat un procés determinat per l’edat, veuen en altres dones de la mateixa edat actituds que no es corresponen amb les seves pròpies. La diferència principal que veuen amb aquestes altres dones i elles, és, en tots els casos, la falta de consciència feminista:

“A mi, lo que siempre això ho he trobat terrible, de tenir ganes o no de la relació, però s’hi supediten. Deien “*no, però com diràs que no? No sabem dir que no... si no vivim l’orgasme, fem com si el vivíssim*”. T’explicaven unes històries...! O sigui, jo mai de la vida això. Em de ser sinceres amb nosaltres mateixes, amb la parella. Amb això és *tremendo*, com es deixaven i no s’enfrontaven amb aquesta realitat.” – Entrevistada 2

La majoria de dones -sobretot aquelles més joves- però, sí que exposen l’evolució de la seva sexualitat com un procés conscient, i sovint derivat del procés de construcció d’una identitat emancipadora:

“En algún punto al principio era muy difícil, en mis primeros años, de los 20 a los 26, después ya tuve mi gran amor de la vida, que era un hombre, pero de los 20 a los 26 estuve sola y eso me ha marcado un montón. Y me ha permitido entender que la sexualidad no es solo un acto de penetración, sino de muchas

más cosas. Y luego, al estar con una mujer, es muy especial ¿no? Porque entre mujeres nos entendemos distinto, y después, pues tuve una pareja durante 4 años. Era hombre. Fue muy importante, tuvimos muy buenas relaciones sexuales. Y bueno, hoy en día estoy soltera nuevamente.” – Entrevistada 1

“Solia definir-me com a una noia “*molt sexual*”, fins que vaig entendre que aquesta etiqueta acostumem a posar-nos-la les noies que tenim, simplement, una vida sexual activa. Però com que són actituds que generalment es reserven als homes... Vull dir que... que sí, que porto anys soltera, i tinc una vida sexual activa, i m’agrada el sexe, però he d’aprendre molt encara de com gestionar la meva sexualitat, vaja, no crec que hi hagi un moment on deixem d’aprendre... en res a la vida, en realitat. Però intento mantenir una relació sana amb la meva sexualitat, sigui lo que sigui lo que això vol dir [riu]. Vull dir que en el sexe, intento ser sincera amb mi mateixa, i amb les persones amb les queestic.” – Entrevistada 6

“És el moment aquest en que tothom comença a enganyar a la seva parella, o a tenir varies parelles, i tot és com molt estrany... Haig de *disfrutar*? Fins quan i com? No sé, se barregen molts temes. Llavors amb aquesta idea vaig anar pensant que en realitat, amb el meu pensament de llibertat, doncs que havia de fer lo que jo realment volgués fer, que no es tracta de fer el que vulguis fent mal a les persones, que s’ha de veure com ho organitzem.” – Entrevistada 4

“D’altra banda, però, com en la vida, considero que la sexualitat i la manera com la vivim ve molt donada per la manera com ens hem educat i la societat que ens rodeja i que, molt sovint, ens limita. És per això que sempre intento mantenir la ment oberta a viure-ho tot d’una manera diferent, sigui la que sigui. El feminisme m’ha canviat en la obertura de ment tant pel que fa a la mateixa sexualitat com, sobretot, al gènere i al sexe. I en que m’he adonat que la sexualitat i la identitat de gènere són els aspectes més difícils de qüestionar, fins i tot, o sobretot, en ambients molt propensos al qüestionament crític com són els ambients militants.” – Entrevistada 5

Totes les entrevistes destacades també com el moment de ruptura - o moments, ja que en tractar-se d’un procés els canvis es succeeixen gradualment- en que començaven a expressar la seva pròpia sexualitat, una sexualitat resignificada des dels seus propis paràmetres, existeix sempre la por al rebuig. Evidentment, en deixar d’actuar d’acord amb els estàndards establerts per la sexualitat hegemònica, una gran part de potencials companys deixen de ser opció, ja que el seu desig -construït sobre aquests paràmetres heteronormatius- ja no s’enfoca cap a dones que no hi encaixin. Aquesta inseguretats en expressar la pròpia sexualitat de manera natural es veu més accentuada en les dones lesbianes o que mantenen relacions lèsbiques:

“El que sí que és veritat, és que així com en altres aspectes de la meua vida m’és relativament fàcil sortir una mica de la norma i posar en dubte certs comportaments i maneres de fer, amb la sexualitat, perquè posa molt en joc una cosa tan personal com és el cos i la intimitat, m’és molt més difícil portar a terme aquests canvis. Suposo que això també es deu al meu aspecte físic normatiu i a la relativa coherència del meu cos, la meua imatge i les meues necessitats sexoafectives amb el sistema dominant. Això fa que no sigui una necessitat tan gran per a mi posar en dubte aquests aspectes.” – Entrevistada 5

“Diria que és bona amb mi mateixa i amb l’entorn de confiança. Diria que no m’és tan fàcil parlar de les meues relacions *homos* amb gent desconeguda com quan les tinc *heteros* amb el mateix perfil de gent desconeguda.” – Entrevistada 7

4.2.2. Descoberta i expressió de la identitat/opció sexual

La descoberta i la expressió de la identitat sexual és un dels punts tractats en la investigació. En la mostra de dones entrevistades hi ha dues dones que es defineixen com a totalment, o casi totalment com a heterossexuals; dues que s’identifiquen com a majoritàriament heterossexuals; dues que es defineixen com a bissexuals; i una lesbiana. En tots els casos, però, la descoberta d’aquesta sexualitat és dona com a quelcom natural -concebut com a quelcom intrínsec, essencial de la persona- durant la pubertat:

“Vaig adonar-me de que era lesbiana als inicis de l’adolescència. Tipo 11 o 12 anys. Per un seguit de sentiments d’estranyesa amb el món proper i amb les altres persones que va durar potser uns mesos o un

any i que en aquella època jo no entenia gaire, fins que un bon dia em vaig adonar d'on venia.” – Entrevistada 5

Tot i així, encara que aquesta orientació sexual es consideri intrínseca en la identitat de l'individu, la majoria de dones que es defineixen com a heterosexuales es plantegen la rigidesa d'aquesta heterosexualitat durant la descoberta del propi sexe. Així, moltes d'elles expliquen que han tingut experiències lèsbiques tot i considerar que és senten atretes per homes de manera genèrica:

“Pues dado y hecho, no me considero lesbiana, me gustan más los hombres en general, pero he tenido algunas experiencias, como con una amiga, y otra experiencia con otra chica que han sido muy fuertes y me han gustado mucho, y nunca estoy cerrada. Creo que todas las personas son bellas y simplemente la belleza pasa por muchas cosas.”- Entrevistada 1

“Me defino como heterosexual. A mí siempre me han gustado los hombres, pero una parte de mí siempre ha sido consciente de que todos somos bisexuales. Porque no te gusta el sexo de una persona, sino la persona. Entonces yo siempre decía el discurso de que todos somos bisexuales, y yo nunca había probado la homosexualidad. Entonces, cuando tuve una oportunidad que me lo pusieron en bandeja, pues no dije que no. Pero tampoco es algo que luego me tire. Simplemente pues... he continuado en la comunidad de la heterosexualidad.” – Entrevistada 3

La descoberta del lesbianisme suposa també un moment destacat per aquelles dones que es consideren heterosexuales de fet. El lesbianisme suposa, en si mateix, la descoberta de que existeixen possibilitats d'expressió sexual més enllà de les hegemòniques, per a elles també tot i que no sigui aquesta una performativitat de la sexualitat en que es vegin enmirallades:

“Hi havia en el grup de Dones de Sants, n'hi havia dos o tres que eren lesbianes, i després la parella, una de les que va treballar més pel feminisme, que ha fet molts d'articles, que és sociòloga... llavors ella amb la seva parella havien estat parelles obertes, però ella també havia tingut relacions amb dones, vull dir que era... i a través d'aquesta gent he anat descobrint. Però jo no vaig tenir la necessitat, però si que recordo que quan vaig tornar de França, ella em va portar en un bar feminista i de lesbianes, i en aquell moment vaig tenir... uff! Em sentia violenta, i una vergonya...! O sigui, va ser un descobriment de tot aquest món, i llavors ja de mica en mica hi vaig anar entrant a través d'una altre també molt amiga, que era lesbiana, i tot això...” – Entrevistada 2

“A la meua vida hi ha hagut moltes dones, i moltes han estat lesbianes, i jo les he vist, i per mi no he rebut cap *imput* negatiu, ni he pensat cap cosa negativa ni m'ha desagradat, els llocs per on m'he mogut... Es que de fet, des de petita, des de molt jove, he tingut tantes amigues lesbianes, *jefas* de pizzeria, quan comences a treballar a una pizzeria... i no sé, mai m'ha desagradat, sempre havia pensat que algun dia podria tenir una novia, o una parella que fos una noia, o varies, o que perquè no m'agradaria provar tot això que veig o que m'expliquen. Amb 16, 17, 18 anys que ja comences a veure que clar, aquesta noia surt amb aquesta... clar, en aquell moment era molt *raro*. Clar, i sempre havia pensat: m'agradaria fer-li un petó a una dona, què deu ser això, que es veia a les pel·lícules *porno*, era molt flipant, no? Jo flipava.” – Entrevistada 4

En el que si que, homogèniament, coincideixen totes les dones, és en que aquesta identitat sexual no s'ha vist afectada pel seu procés d'apoderament feminista. Totes elles consideren que aquesta inclinació és prèvia, tot i que si que els conceptes que empren per designar les categories de la seva identitat sexual i per racionalitzar els processos a través dels quals han definit aquesta identitat estan sovint en relació amb el processos d'adquisició d'una identitat emancipatòria feminista. Així ho expressaven:

“Sempre m'he definit com a lesbiana, però com a identitat política, no tant com a pura identitat sexual, perquè no crec gaire en això. Crec que les nostres identitats estan íntimament lligades al sistema en el qual hem crescut i, per tant, quan ens definim, estem decidint reproduir o no aquest sistema. Des que recordo, no m'he identificat mai com a dona, però tampoc com a home. L'etiqueta de lesbiana m'ha servit per defugir una mica aquest binarisme. No tant pel que fa a la meua imatge exterior, tinc una pinta de bio-

dona bastant normativa..., sinó més aviat en relació amb el que sento i amb què m'identifico.” – Entrevistada 5

“La militància no, però potser el feminisme sí [que ha influït en la meua identitat sexual]. En el sentit de que la meua orientació sempre ha sigut la que és, però si que és veritat que acceptar, o entendre més aviat, que m'agradaven les dones passa per primer entendre que a les dones els hi poden agradar les dones, i que hi ha dones que s'estimen... com dir-ho, doncs que allò que sempre havia interpretat com a admiració cap a dones atractives per exemple, era en realitat atracció sexual, i suposo que aquest *click*, tenint en compte que va ser després de començar a definir-me com a feminista, li deu *algo* a... a això, a haver adquirit consciència feminista.” – Entrevistada 6

Si bé en els apartats anteriors la majoria de la informació recollida semblava apuntar que tot allò relacionat amb la identitat sexual es construïa a partir de la socialització -i que, com a quelcom construït, podia deconstruir-se dins del marge d'agència individual que s'adquiria amb els processos d'emancipació feminista-, un dels límits d'aquesta mal·leabilitat sembla trobar-se en la orientació sexual, ja que totes les dones coincidien en definir-la com a inherent en elles de naixement, ja que expressaven que havien percebut aquestes preferències “*des de sempre*” o “*des de petites*”.

4.3. Estàndards i ideals que conformen el desig sexoafectiu

Les formes en què cada dona desitja són diferents, però la informació extreta de les entrevistes mostra clarament com existeixen unes línies generals que es repeteixen; hi ha un patró en allò que descriuen. Quan parlen de allò que els resulta necessari en l'altre per a construir relacions sexoafectives de llarga durada, totes fan referència bàsicament a que es respecti la seva llibertat personal, i que sigui una persona amb qui comparteixin valors. Si en les formes de parella clàssica la dona construeix la pròpia identitat en la pertinença a un subjecte extern -masculí- al que queda supeditada, i amb el que reproduïx la divisió sexual del treball (Freixas, 2001), les entrevistades expressen, en tots els casos -amb diferents paraules-, com no poden sentir una atracció sexoafectiva ni construir una relació amb una persona que funcioni a través d'aquest model.

“Es difícil no pegotearte, busco no perder la identidad de cada uno, eso es muy importante, tener una relación en la que cada uno pueda ser libre. Y poner ímpetu en eso, en no perder tus cosas... y también busco tener puntos en común: a mí alguien que no respete el medio ambiente... es alguien con quien no; que tengo los mismos ideales en la vida. Mucho diálogo y mucho respeto, sobre todo.” – Entrevistada 1

“Para mí, lo primero es que nadie me quiera cortar las alas, ni que nadie me quiera condicionar. Y creo que eso lo engloba todo, e iba a decir lo segundo però... que no me corten las alas, eso es lo básico. Es que creo que hay un precio, que se paga por estar con alguien, y no tiene que haberlo.” – Entrevistada 3

“A mida que et vas fent gran, te n'adones que amb la persona amb la que vols compartir el teu temps, i el teu desgast i les teves hores lliures, i el teu projecte vital està bé que hi tinguis... com dir-ho... com una sensació positiva, que estiguis motivat, no? Et diria que de les coses que més em segueixen agradant i que penso que és una bona tria en la meua parella aquesta és que és molt flexible, i que és una persona que li agrada millorar, i que no dona res per establert, o sigui que, si avui això és negre, però demà és blanc, doncs ho revisarem i ho canviarem.”- Entrevistada 4

“En la parella crec que busco el mateix que busco en la meua vida, però compartit. És a dir, compartir un projecte i unes maneres de fer que es nodreixin les unes amb les altres i una recerca contínua de maneres de viure feliç en tots els aspectes: la vida quotidiana, les relacions humanes, l'oci, l'art, el sexe, les necessitats vitals, etc. sempre que no sigui en detriment de les altres persones o éssers.” – Entrevistada 5

“Sobretot, jo crec que connectar intel·lectualment i que no es descuidin les meves necessitats afectives per dir-ho així. Com a persona amb una malaltia mental, si he de mantenir una relació amb algú, necessito

que em cuidin, com tots ¿no? Evidentment que ho plantejo com a *algo* recíproc, però no podria estar amb algú que em descuidés, o que no entengués, més aviat no intentés entendre les coses que em passen quan em passen.” – Entrevistada 6

Les paraules que es repeteixen en tots els casos, dels que les intervencions anteriors en són exemple, tals com llibertat, reciprocitat o compartir, fan referència a la construcció de relacions sexoafectives de base igualitària. Així, és destacable que en preguntar per allò que desperta el desig però en termes no únicament sexuals sinó en allò que els desperta un interès a llarg termini, les característiques que es destaquen tinguin a veure amb compartir valors d'igualtat, i no pas tant en qualitats pròpies de l'altre persona. Busquen, en definitiva, companys que no les subordinin, i la presa de consciència feminista i la participació en col·lectius de dones acostumen, en la majoria de casos, a ser un dels elements incitadors a que el desig es construeixi d'aquesta manera. Sobre com havien canviat, o perquè creien que havien canviat aquestes idees sobre com ha de ser un bon company o campanya deien:

“Creo que fue más una cuestión de la edad, de ir madurando. Pero bueno, el hecho de estar entre mujeres siempre te acerca a entenderte un poco mejor, y a madurar de una forma más sana ¿no?” – Entrevistada 1

“Hoy en día no puedo sentir deseo por alguien que no cumpla eso [estándares basados en la igualdad y el respeto a la libertad individual], però en el pasado sí. Me daba igual, para hechar un polvo...” – Entrevistada 3

“No sento que hagin canviat molt... però com que han canviat els meus centres d'interès, ha canviat el tipus de persones amb qui m'he relacionat. Ara no podria estar amb una parella que no fos feminista o que no compartís amb mi certs principis. Quina mandra i quin gasto d'energia inútil...!” – Entrevistada 5

“Doncs precisament en això de les necessitats, durant molt de temps vaig anteposar les dels altres a les meves, i amb el feminisme vaig entendre algo tant evident com que jo també importava, o sigui, que el que jo necessitava també podia ser lo més important per a mi.” – Entrevistada 6

“Dono encara més importància, sempre ho he fet, al *jo* abans que al *tu* o al *nosaltres*.” – Entrevistada 7

Ara bé, si parlem d'allò que configura les relacions sexuals més esporàdiques, les respostes són molt més heterogènies, i mentre unes destaquen la necessitat de “connectar” amb l'altre persona, i d'altres parlen de l'atractiu a nivell físic, casi totes mencionen que sobre unes bases de respecte mutu, i un interès compartit en mantenir relacions sexuals consensuades, hi ha pocs elements que realment determinin la naturalesa de les seves relacions esporàdiques.

Compartir valors és lo més destacat per totes quan intenten definir el seu objecte de desig; el que els desperta les ganes de mantenir relacions sexoafectives, és, en general, compartir-hi unes idees bàsiques entorn a allò que han construït la seva identitat, que sovint, són valors relacionats amb el procés d'emancipació viscut.

“En realidad, no soy una persona muy física. Puedo estar con alguien flaco, con alguien más gordito, morotxo, rubio, alguien argentino, catalán, más chico... Me gusta alguien sano, que sí tiene que ver con algo muy físico. O sea me gusta alguien sea sano. No estaría con alguien fumador 100%, de esos que se levantan y se fuman un cigarrillo. Eso es como que ya físicamente no me gusta... la piel, los olores... No estaría con alguien que come hamburguesas del McDonald's... Eso es algo que físicamente lo presiento. Pero bueno, físicamente no es algo que diga ¡uau! El movimiento, me gusta mucho como se mueve una persona. Como se ríe, como habla, la voz... Tiene que ser como algo más general, como algo armonioso. Me gusta la gente que no es agresiva también. ¿Ves toda esa gente que va de chula? Por más guapo que sea, no va conmigo.” – Entrevistada 1

I per contra, el defensar valors contraris, entesos com a valors no ètics, és l'element principal que provoca la pèrdua de l'interès sexoafectiu. Evidentment, resulta lògic pensar que si el més important són aquests elements de respecte bàsics per a despertar el desig de les dones, una

persona els valors de la qual no es basen en idees d'igualtat i respecte mutus, no serà un bon company. Les respostes de les entrevistades entorn a allò que els "mata" el desig ho expressen així:

"Pues alguien que me desvalorice, que haga algún comentario refiriéndose a mí como si fuese algo sólo corpóreo, no sé. Si me estoy acercando a un pibe, y me dice "¡Ah, que buen culo que tenés!", de una forma medio brusca... Qué poco tacto, ¿no? No hace falta." – Entrevistada 1

"El hombre posesivo. Eso es... hasta luego. No, no. No hay precio que... incluso ves a la gente de tu entorno, a tus compañeros de trabajo... "Ay, es que mi novio siempre me viene a buscar". ¿De que tiene miedo? ¿De que te entretengas de vuelta a acasa? Ese rollo... el cortarte las alas. Y esto siempre ha sido así para mí, siempre lo he tenido claro." – Entrevistada 3

"Home, es clar, un home racista, *facha*, prepotent, *mandón*, que no és autosuficient, que no fa i diu lo que pensa... no tot això jo... no." – Entrevistada 4

"Com he dit abans, el discurs és molt important per a mi. No m'atrauria mai una persona que tingués un discurs obertament sexista, o racista, o classista, o etcètera." – Entrevistada 5

Una de les entrevistades exposava més exhaustivament un punt que moltes de les seves companyes havien mencionat, entorn a compartir valors:

"Evidentment, que no comparteixi els meus valors. Valors en un sentit ètic, puc discrepar en molts sentits amb les persones del meu entorn, però hi ha punts que em semblen *intransegredibles*: la homofòbia, el racisme, la xenofòbia... i òbviament el masclisme. No puc sentir-me atreta per una persona obertament misògina o que té actituds masclistes. Intento ser conscient de que totes aquestes actituds intolerants venen de la incomprensió envers les experiències dels oprimits, i d'una societat que reforça aquestes actituds, clar. A vegades he estat amb nois que patinaven amb algun comentari masclista casi sense adonar-se'n, però en parlar del tema i explicar-los perquè allò feia mal, m'escoltaven i intentaven modificar-ho. Ningú neix sabent, i tots hem tingut actituds discriminatòries lògicament, ¡és el que ens ensenyen a fer! Però la diferència crec jo està en fer o no fer l'esforç per canviar-ho. Jo mai podré estar amb algú que té aquest tipus d'actituds, sap que les té, i no vol canviar-les ni renunciar als seus privilegis." – Entrevistada 6

Així, queda clar que quan s'han donat processos d'emancipació en els que les dones es tornen conscients de la seva opressió sistèmica, que té el nucli de la reproducció de desigualtats en el sí de la parella, aquestes resignifiquen el seu desig i els paràmetres en què determinen el que serà un bon company o companya en base al tipus de relacions que elles consideren que no reproduïxen aquests rols.

L'anàlisi d'allò que reconeixen en el desig aliè, o més ben dit, en la forma en que altres dones que no han passat per processos d'emancipació feminista desitgen que siguin les seves relacions sexoafectives, i com les entrevistades rebutgen aquest patró confirmen les idees exposades anteriorment, i reforcen el fet que, efectivament, en totes aquestes interpretacions del desig que elles exposen, el fet d'haver adquirit consciència feminista hi juga un paper important.

"Sin embargo, creo que hay un montón de mujeres que tienen valores cerrados. Lo veo mucho en el hotel, o en muchas circunstancias, que hoy en día hay un montón de valores que tienen que ver con lo estético, con lo superficial... Y esto es un problema para el empoderamiento de la mujer... Para encontrarte con tu cuerpo cómoda, y para poder disfrutar de tu cuerpo adecuadamente. Es un problema. Y creo que la mayoría no lo vive tan libremente." – Entrevistada 1

"Jo veig que moltes dones a qui no els interessa el feminisme és perquè els interessa econòmicament aquesta organització familiar en la que ell porta els diners i jo m'ocupo dels nens i la llar perquè els hi és més còmode. Si tu comences una família amb aquesta idea, encara que no sigui conscient per elles, però inconscientment sí que tenen aquesta idea. Això ho he vist amb amigues, que aquestes altures veuen que la seva parella és racista o el que sigui... i diuen "¿*él es así, ¿qué voy hacer?*". Pues deixa'l, a tu t'agrada estar amb una persona racista? No? Pues ja està, si no estaràs construint la teva vida amb una persona que

té aquests valors i tot el que ve darrere... A mi em sembla flipant, però clar, si tu estàs supeditat a que aquesta persona t'ho pagui tot, o tu tens unes pors *en* les que no et saps defensar..." – Entrevistada 4

"Crec que entendre el feminisme en gran part és entendre el teu valor com a.. com a humana al final. I això passa per establir amb qui i com et vols relacionar, i no entrar en dinàmiques denigrants per a una mateixa." – Entrevistada 6

Quan parlem de sexoafectivitat feminista, sembla que queda clar que allò que desperta el desig, en la base com a mínim, són els valors ètics.

4.4. El cos desitjat i el cos amenaçat

La identitat femenina ve determinada per nombroses normes de gènere, moltes d'elles relacionades amb la gestió del propi cos; el cos percebut com a quelcom sexualitzat, però també com a amenaça, ja que no es pot oblidar el fet que la sexualitat ha constituït històricament un espai de violència cap a les dones, i el punt en el que es recolza tota aquesta violència acostuma a ser el cos, la invasió de l'espai que les dones ocupem amb el nostre cos. En aquest apartat s'exposaran els resultats recollits entorn a les percepcions entorn al propi cos de les entrevistades, així com les vivències i la gestió de les violències sexuals que han viscut.

4.4.1. Percepcions entorn al propi cos

No hi ha dona sense complexos entorn al seu físic. Resulta impossible que n'hi hagin, no tant necessàriament pel fet de que no existeixen dones amb cossos perfectes, sinó perquè aquesta idea del "cos perfecte" està basat, evidentment, en estàndards inassolibles. No es tracta de que l'ideal hegemònic de cos femení sigui assequible, és tracta precisament de que no ho sigui. La concepció de les dones com a cossos i objectes sexuals i de desig; la bellesa com a esclavitud i tortura; el cos femení com a delictes constant i tortura, i la moda com a sofriment i destrucció, etcètera, són alguns dels manaments de gènere al que queden supeditades les dones en les societats heteropatriarcal (Freixas, 2001). Evidentment, aquests queden plasmats en la manera com viuen les dones la pròpia experiència corporal:

"Jo de molt jove, molt *complexe* tenia amb el meu nas, i sempre tenia molts colors a la cara, i sobretot els pits. Fins ben gran em posava els sostens aquí a la meitat, per *aplastar* això, imagina't. I llavors ja, en tractar lo dels pits i tot plegat, em vaig acceptar. I ja pensava, mira, no queda malament si tinc aquests pits està bé, no? Però fatal ho vaig passar de jove, estava molt acomplexada. Molt, molt, molt. Patia, amb els sostens que *t'aplastessin aixins*. I després massa colors. Perquè la gent, les nenes de vegades som dolentes, i em deien "tens cara de vestit de bisbe amb aquests colors tant vermells que tens". I jo posant-me coses per semblar blanca, *polvos talco* per a que no es veies tant vermell." – Entrevistada 2

"Que si encara fa patir el cos a la dona? Jo penso que encara sí, bastant, en general. Jo he tingut inseguretats, es clar, però de la manera que soc ho he acabat portant bé. La meva germana ha patit bulímia, i 3 amigues meves també. Jo veig a la gent que menja una amanida quan en realitat vol menjar-se una hamburguesa amb maonesa. I a mi això em fa pena evidentment. Sempre he patit una mica, perquè sempre m'ha agradat molt menjar i sempre he estat grassoneta i tal, però *bueno*. M'hagués agradat estar més prima, o tenir les cames més primes, i tonteries d'aquestes..." – Entrevistada 4

"En tinc moltes [d'inseguretats], tot i que soc conscient que la meva imatge en general és prou normativa. És a dir, tinc inseguretats, però sé que simplement són això, inseguretats, i que per tant només estan al meu cap. Intento ser molt conscient de que allò que jo percebo sobre com és el meu cos no necessàriament s'adequa a la realitat." – Entrevistada 5

Algunes dones definien el seu aspecte com a normatiu, i aquest era un fet que en general, expressaven, les havia ajudat a superar o acceptar el seu físic. Resulta casi inversemblant que

totes hagin patit, independentment de la seva imatge corporal, les mateixes experiències, per les quals es dona per suposat que en l'entorn social en el que es desenvolupen les nenes les pressions estètiques són tant grans generen, per defecte, inseguretats, ja sigui entorn al pes -una de les principals- o als caràcters facials amb els que es mesura aquesta bellesa hegemònica. Després, la feina recau en que cada una, sota pròpia responsabilitat sigui capaç de superar aquestes inseguretats.

Hi ha dos punts a destacar que també són compartits per la majoria de les entrevistades, i que, tenint en compte el context, resulten lleument esperançadors; el primer, que totes afirmen que aquestes inseguretats, en els seus casos -perquè totes mencionen casos d'altres dones en els que sí és així-, no les han afectades greument a l'hora d'establir relacions sexoafectives, però no neguen que si hi ha tingut algun paper:

“Per sort, no hi afecten massa. Com ja he dit, m'interesso poc per l'aspecte físic de les persones - tot i que, evidentment, tinc els estàndards que la societat m'ha transmès, però no són uns estàndards molt alts i crec que soc capaç de qüestionar-los si cal - i, per tant, no busco atraure a persones que s'interessin per mi pel meu físic. Això no vol dir que no busqui agradar, però no sento que em limiti el meu físic en aquest sentit.”
– Entrevistada 5

“En realitat, no afecten tant com podria semblar. Suposo que en algun moment haver-me sentit insegura ha fet que tingués dinàmiques tòxiques per mi mateixa sobretot amb els meus companys, i companyes.”
– Entrevistada 6

I el segon, que totes reconeixen d'on els venen aquestes inseguretats, fet que els dona més eines per combatre-les.

“Como productora vegetal orgánica, que entiendo que todo es una simbiosis y que todo te modifica, que entiendo que las plantas reaccionan a estímulos, creo que los seres humanos somos iguales, reaccionamos a muchos estímulos y tenemos que tratar de relacionarnos con estímulos que nos nutran, que nos direcciones hacia buenos lugares y a sentirnos bien con nosotras mismas. Por ejemplo, a estar con un hombre que nos haga sentir bien. Sin embargo, vivimos en una sociedad en la que todo el tiempo te hacen sentir mal, porque no estas en los estándares de la sociedad. Y todas estas cosas por supuesto que nos influncian a la hora de conectarte con alguien, ¿no?” – Entrevistada 1

“[Las inseguridades vienen] De los estándares sociales, indudablemente. De la Barbie, la Barbie es muy puta y culpable. Y los desfiles de moda de anorexicas, y todo eso. Eso es súper dañino para las personas, para las mujeres.” – Entrevistada 3

“[Les inseguretats venen] De la societat heteropatriarcal i capitalista, inculcada per l'entorn proper i difosa a escala mundial per la cultura de masses. Suposo.” – Entrevistada 5

“[Les inseguretats em venen] Evidentment del fet de patir una malaltia mental d'aquet tipus, però, tot i que hi hagi una part d'aqueta que estigui lligada a la meva química cerebral, i a predisposicions genètiques, tinc molt clar que els detonants de tot han sigut el cúmul d'experiències resultants de viure en una societat heteropatriarcal. De constantment rebre missatges de com haurien de ser els nostres cossos, i les nostres cares. De comentaris de familiars, amics, gent que no coneixem... Tot això afecta, i molt. Pensa que son anys i anys i anys de rebre constantment aquestes idees. Això es queda dins.” – Entrevistada 6

Tot i que algunes afirmen que el pas dels anys també els aporta molta tranquil·litat en aquest sentit, la vellesa no es representada dins dels canons ideals del cos femení, per lo que pot generar certes inseguretats. La major seguretat que aporta l'edat, però, fa que la problemàtica que socialment es planteja amb envellir sigui molt menor. En paraules d'algunes entrevistades:

“I tot això ho vaig anar superant, i quan vaig anar creixent encara ho vas acceptant més, per exemple lo de la vellesa, tot lo de les arrugues, tot això; ja penso que tinc aquesta edat, és normal. Vigilo lo del pes, això sí. Però la resta... els pits caiguts, però *vale*; la panxa hi és però una mica.” – Entrevistada 2

“Yo creo que un poco como todo el mundo, en cuanto que cuando eres jovencita tienes un montón de complejos, y siendo joven eres perfecto, y cuando te vas haciendo mayor se te van quitando los complejos, estas mucho más a gusto con tu cuerpo cuando ya tu cuerpo no es perfecto ni mucho menos. Entonces... cuando era jovencita no podía llevar pantalones cortos porque mis piernas eran muy gorditas, y ahora voy todo el día en bragas. Es que ya te la suda, yo estoy... feliz y encantada. A gusto. A gusto en mi piel.” – Entrevistada 3

“Jo hagués trobat a faltar que algú t’expliqués que a partir dels... de tants anys et sortiran canes, aquí i allà, a dalt i a baix, que tindràs arrugues... que t’expliquessin el tema de la vellesa d’una altra forma, perquè ens matxuquen amb la bellesa i la joventut. Ma mare ja s’ha operat tres cops, perquè has d’estar guapa o sinó et mors. Joestic bé amb les meves canes, i les meves varius, i amb la meva parella és guay perquè li agrada molt l’evolució, l’envelliment és una cosa preciosa i te la podrien explicar d’una altra manera, i donar-li valor.” – Entrevistada 4

I, evidentment, els processos de construcció de la identitat emancipatòria passen per una acceptació del cos. Així, el feminisme juga un paper important en com les dones perceben el seu cos: com més conscient ets de que els malestans relacionats amb la teva imatge corporal són derivats d’una opressió estructural, més lleuger és el pes d’aquesta opressió.

“Mi desarrollo personal de empoderamiento, acompañado desde Warmipura, claro que me modificó. Una vida mucho más saludable. Porque nosotras como mujeres estábamos mucho más orientadas a esto, a brindarnos medicinas naturales, cremas naturales... Entonces claro, ahí hay algo que claramente se modificó, bueno, yo tengo una vida que considero saludable, para mí, y para el medio ambiente. Porque la salud pasa por muchas cosas. Y a nivel personal, con mi propia sexualidad, también. Entender esto que te decía de mis ciclos, de mi premenstrual, de mis hormonas... Entender que a veces hay cosas que realmente me superan, que cuando las entiendo las puedo transitar, pero no necesariamente se van a ir. Soy una mujer fluctuante, mis hormonas a veces me dominan. Hay mujeres que sufren más de esto, hay mujeres que sufren menos... Y a mi a veces mis hormonas me dominan, y está bueno entenderlo, está muy bueno. Porque te alivia un montón.” – Entrevistada 1

“Poc a poc he anat obrint la ment i empoderant-me, deixant de tenir comportaments inculcats als quals no trobo sentit com depilar-me o portar sostens tenint uns pits considerablement petits... El feminisme m’ha ajudat molt en aquest camí personal.” – Entrevistada 5

“No és que hagi canviat la percepció, però si que ha canviat com entenc la meua percepció. Jo seguiré veient-me com em veig, i crec que he d’acceptar que sempre em veuré així, però en aquest sentit, el feminisme és una de les cures que he trobat a la meua malaltia per dir-ho així. M’ha ajudat a relativitzar moltíssim la importància del meu aspecte físic en el dia a dia, i també a entendre d’on em podia venir el fet de sentir-me així. I entendre cura l’ànima. [riu.] No, però, entendre les coses ajuda molt. Posar-li nom, saber el perquè, calma, ho fa més portable. I en el meu cas com a mínim, el feminisme, o els anàlisis feministes del món en què vivim m’han donat moltes respostes per entendre les meves experiències personals.” – Entrevistada 6

“Que si el feminisme ha canviat en com percebo el meu cos? Si, a nivell teòric molt, i sobretot, sobretot en la percepció dels i les *demés*: accepto molt més tots els cossos.” – Entrevistada 7

4.4.2. Amenaces al cos: vivències i gestió de la violència sexual

De les 7 entrevistades, quatre han patit abusos sexuals, i les altres tres parlen simplement de violències sexuals quotidianes, però no destaquen cap experiència com a especialment greu. En els seus relats es veu clarament aquesta acceptació de que, desgraciadament, la sexualitat femenina porta implícita un cert grau de violència; és a dir, que la seva presència en el món, i la percepció de la seva corporeïtat com a objecte sexualitzat per al desig aliè, poden fer que al llarg de la vida pateixin diferents tipus de violències sexuals. El punt és que aquesta sexualització i objectificació del cos femení es troben intrínsecament lligades a la categoria de Dona, però en no tractar-se d’una categoria relacionada en com performativitzen el seu gènere,

sinó que té a veure amb com són percebudes dins de la categoria Dona pels altres, i per tant, es tracta d'un element que elles soles no poden resignificar.

Aquelles que narren experiències de petites violències quotidianes, les que consideren que han sofert abusos sexuals majors, ho atribueixen a la pròpia capacitat per deslliurar-se dels assetjadors, o a tenir eines per defensar-se.

“Seguro que sí. Ahora no me acuerdo de ningún momento concreto, porque tampoco ha habido nunca ninguna situación fuerte. Siempre he sido la típica que cuando vas de fiesta y viene el típico baboso, yo he sido muy espavilada para quiármelos de encima. No aguantar a nadie, la chapa de nadie. En ese sentido, flipaba con mis amigas, de decir “¿Pero por que no le dices hasta luego y lárgate?”. He sido muy descarada, de decir “Oye, mira que no, que estoy aquí hablando con mi amiga y queremos estar solas.”. Sí ha podido pasar en algún medio de transporte, de que alguien se te acerca un poco de más, però nunca me he cortado un pelo en girarme y mirarle de arriba a abajo, echarme para otro lado, decirle “¿Pero tu a donde vas?”, hacer involucrar a las personas de alrededor para que él se sintiera avergonzado.” - Entrevistada 3

El discurs és “no he patit agressions perquè m’he sabut defensar”. Si bé resulten necessàries les eines d’autodefensa, la lògica d’aquest discurs entra en dinàmiques de culpabilització de la víctima: suposa que en cas que et sàpigues defensar com a dona, que sàpigues protegir l’espai que ocupes físicament, no patiràs abusos. Lo perillós es troba en el negatiu d’aquesta creença; si has patit abusos, és perquè no t’has sabut defensar. Aquest tipus de responsabilització de la pròpia seguretat fa que moltes dones s’hagin vist obligades a desenvolupar tècniques de defensa i de gestió de les agressions com les que expressava l’entrevistada 3 en l’extret anterior. No és l’única en explicar coses similars:

“Avui tinc més eines que abans per respondre, però no deixaré de respondre com ja feia abans, ni representaria res... no veig un canvi en la meva reacció, en com ho sento. Però potser ara actuo com més conscientment en el moment. Lo difícil és ser sempre conscient del que tu fas en el context del món en què vivim, què significa anar despullada, en un bar per exemple a prendre un cafè, en la nostra societat. Crec que s’ha de tenir sempre en compte, en com funciona tot lo de fora. I aquí és on s’ha de treballar molt, en equilibrar i normalitzar, i tot lo que s’està fent ara va en aquesta direcció crec jo. En canviar aquest context perquè no haguem de mesurar sempre el que fem.” -Entrevistada 4

Les petites violències quotidianes que totes expressen haver viscut, aquests atacs a la seva llibertat individual i sexual estan tant naturalitzats que, al final no tenen un impacte real en com les dones expressen la seva sexualitat o es senten entorn al seu cos. De fet, que en la teva sexualitat s’inclogui una porció de violència és lo que designa la norma, i les pors i sentiments associats a aquests abusos quotidians menors s’entenen com a part de l’experiència de ser dona. Cap de les que ha dit haver patit només aquest tipus de violències ha mostrat que això la afecti en la més mínima mesura:

“Si me estas preguntando experiencias de tal, pues si que me pasó una vez siendo niña que estaba subida a una valla asomada, y vino un chico por detrás y me metió la mano a tocarme el culo. Eso tienes 14 o 15 años y te deja... te deja mal, en el momento. Pero bueno, tampoco más allá.” - Entrevistada 3

“Sí, he patit agressions sexuals de tot tipus, és un terme molt ampli. En general sí. Però a mi, personalment per com jo soc, això no em trauma, no m’afecta a nivell alt; penso “serà fill de puta”, però ja està. No ho he vist com una víctima, però perquè el que m’ha passat fins ara no m’atacava. I sempre he tingut clar, però, que eren persones que s’havien excedit dintre de lo que jo els hi podria haver permès que fessin, que s’ha agafat una confiança que jo no hagués acceptat. Però mai ha afectat a la manera en com gestiono la sexualitat.” - Entrevistada 4

El relat de aquelles que sí han patit abusos sexuals de caire més greu si que expressen que aquests han tingut un impacte en la seves vides. Sovint expliquen com la seva relació amb el

homes s'ha vist afectada, així com les percepcions que tenen de la sexualitat en general i del seu propi cos:

“Evidentment que ha afectat en com em relaciono amb els homes, i en com de sexualitzat percebo el meu cos, però crec que ha afectat de manera genèrica a la meua vida, com tots els imputs que rebem d'aquesta societat que ens degrada. Un més a la llista, ¿no?” - Entrevistada 6

“Desconfio moltíssim més dels homes que de les dones; prenc moltes més precaucions i m'ho penso més.” - Entrevistada 7

I, en aquests casos, els processos d'adquisició de consciència feminista han jugat un paper important per a la gestió del trauma, i la recuperació de la normalitat en la pròpia sexualitat:

“He patit nombroses agressions sexuals menors, les que desgraciadament hem patit totes: que ens toquin el cul a una discoteca, que se'ns apropin massa al metro, etc... I a part... a part també he patit una violació, tot i que gràcies a déu, aquesta experiència no la comparteixo amb totes les dones. Però com deia abans, el feminisme m'ha ajudat a entendre. I m'ha ajudat a gestionar moltes coses entorn a tot allò que em feia, i em fa, de fet, mal.” - Entrevistada 6

“Gràcies a haver adquirit consciència feminista puc parlar-ne sabent que no estic sola.” - Entrevistada 7

Per concloure aquest apartat, resulta coherent afegir una reflexió compartida per una de les entrevistades entorn a la violència -principalment sexual- que sofreixen les dones:

“Mira, me parece que hay algo muy importante, y esto viene a lo que dije antes. Como niña que sufrí de abuso sexual por una desgracia de la vida, porque la verdad que mis padres siempre me han cuidado bien, lo bueno. Por suerte no llegó a mayores, porque yo fui y se lo dije a mi mamá entonces por suerte no llegó a mayores, no sufrí una penetración, simplemente unos manoseos a cosas indebidas, simplemente fui y se lo dije a mi mamá, con 5 añitos, y por suerte pasó eso. Yo creo que hay algo muy, muy importante, y es poder hablar, y si no tenés una familia que te cuide, que te contenga, tenés que buscar el lugar que te contenga. Porque la violencia hacia la mujer, más allá del feminismo, porque a mi hay cosas del feminismo que no me gustan porque se tergiversan... la violencia hacia la mujer existe. Y existe muy, muy fuertemente. Porque hay mujeres que no son capaces de poder tomarse una píldora -que yo no estoy de acuerdo con las píldoras porque tienen que ver con un método anticonceptivo que no es natural-, pero no importa. No son capaces de poder tomarse una píldora porque el marido no las deja. Y esto es algo que contiene mucha violencia. Hay muchas mujeres que sufren de mucha violencia y de mucho miedo, y por eso es muy importante que estas mujeres tengan un lugar donde ir y decir lo que les pasa. Porque eso es lo primero, el primer paso para tener un lugar donde vengas, y te lo digas, y eso pueda cambiar. Y como experiencia sexual, yo solo puedo decir eso. Que como experiencia sexual puedas transmitir, sea positiva o negativa, eso es muy importante creo yo en la sexualidad, que puedas hacer lo que te apetezca que sea el otro quien te acompaña y que también le gusta lo mismo y también le apetece pues genial, ¿no? No va a haber ningún problema, los límites los ponen entre dos. Pero es importante que haya ese consentimiento, y para que lo haya, tiene que haber todo esto.” -Entrevistada 1

4.5. Sexualitat, feminisme i militància

En aquest últim apartat, es mostrarà la informació extreta de les entrevistes entorn a les percepcions de les dones entorn a com relacionen el procés d'evolució de la seva sexualitat amb l'adquisició de consciència feminista i la participació en col·lectius feministes, tant des de la seva pròpia experiència com des de les idees en abstracte que tenen al respecte.

La majoria d'entrevistades no dubten de la importància de la sexualitat en la seva construcció identitària, i com a part de les seves vides en general:

“Yo siempre fui una mujer muy sexual, esto lo vuelvo a repetir, porque es muy importante. Mi sexualidad forma parte de mí. Yo siempre igualé de alguna forma... más acertada o más errónea, siempre estuve muy empoderada con mi sexualidad, y de mi cuerpo.” - Entrevistada 1

“Creo que la sexualidad, dentro del yo de cada uno, es una parte muy, muy, muy importante. Y tiene que generarte satisfacción, alegría y buen rollo. Para nada algo pesado. Creo que cuanto más feministas y por lo tanto, libres y empoderadas, más satisfactorio será.” - Entrevistada 3

“La sexualitat té la importància justa en la meua vida. En la sexualitat de la dona, no tot és el sexe. Per mi és necessari, però és com... podria viure sense sexe? No. Però com tampoc podria fer-ho sense menjar, o estudiar, o sense anar de copes amb els amics.” - Entrevistada 4

En aquest sentit, totes les entrevistades expressen que formar part de col·lectius militants transformava en algun sentit, les seves nocions sobre sexualitat:

“[Formar parte de Warmipura] Me enriqueció mucho, estar con otras mujeres que me hablen de su sexualidad, y entender que la sexualidad es algo muy diverso, y saber las experiencias de otras mujeres es interesante siempre... Entender que hay muchas experiencias, porque te pone en un lugar de entender que puedes estar con alguien y pasarla mal, y no necesariamente es algo malo porque te hizo algo feo, simplemente porque cada uno lo transita como puede o como surge en el momento, pero no creo que eso sea algo que me haya influenciado a mí, ¿no?” - Entrevistada 1

“Els col·lectius en els quals vaig participar quan estava estudiant em van obrir la ment d'una manera impressionant pel que fa a la sexualitat i a la infinitat de possibilitats que aquesta té.” - Entrevistada 5

“En realitat això m'ha passat sempre des de que vaig començar a familiaritzar-me amb el feminisme, no és *algo* estrictament de l'espai de militància en el que estic ara. Així que sí, no és que sigui lo únic que m'hagi transformat en quant al que jo entenc de la meua sexualitat -els anys, conèixer-me millor a mi mateixa, acumular experiències, parlar i compartir-les també ha afectat-, però segur que ha canviat coses en mi.” - Entrevistada 6

Aquesta transformació, però, en molts casos no es donava tant en com performativitzaven la seva sexualitat, sinó que configurava nous esquemes conceptuals entorn a la idea de sexualitat. Així, si bé les formes en que es relacionen sexoafectivament amb altres persones no ha canviat –o si ho ha fet, com elles explicaven, no es tant degut a la militància sinó al pas dels anys, a les circumstàncies contextuais en que es desenvolupen aquestes relacions o al cúmul d'experiències-, si que ho ha fet la forma en què vivencien les relacions sexoafectives. Materialment les seves experiències entorn a la seva sexualitat no són gaire diferents de les que tenien abans, però en canviar el marc conceptual des del que entenen aquestes experiències -els processos de buidatge de significat de les etiquetes heteronormatives, per a resignificar-les ja des d'una perspectiva de gènere-, la forma en que interioritzen aquestes experiències, en com les senten són diferents.

“Se transforman la incondicionalidad, el poder ir a contar algo y poder escuchar otras versiones, el apoyo, la educación, eso hace cambiar mucho. La educación es un tema muy importante, y por eso nosotras nos reeducabamos a nosotras mismas, y también tratábamos de reeducarnos en grupo e incluso con hombres ¿no? La reeducación, a veces hay cosas que a mi me aparece que es algo muy importante.” - Entrevistada 1

“Avui en dia soc més exigent, en algunes converses, en alguns temes... en quant als conceptes així abstractes sobre el que és la sexualitat sí. I molt que queda per aprendre, i a treballar.” - Entrevistada 4

“M'ha ajudat a desfer-me de barreres, a no jutjar els meus desigs, i a obrir la ment pel que fa a les diferents pràctiques sexuals i tipus de relacions.” - Entrevistada 5

“L’espai en el que milito és un espai, entre moltes altres coses, d’aprenentatge per a mi. I en aquest sentit he après molt sobre sexualitat a partir d’aprendre sobre les experiències d’altres companyes, i sobre autores i tot.” - Entrevistada 6

El que realment causa aquest canvi, dins de la militància, no ve tant donat per l’acció en si de militar, sinó per formar part d’un grup que, per una banda, constitueix un nou espai de seguretat –ja que s’entra a formar part d’un cercle en el que tots els integrants comparteixen valors-, i per l’altra, està format per altres dones –no sempre exclusivament per dones- amb les quals es comparteixen experiències, s’hi veuen reflectides –perquè totes estan construint una identitat emancipatòria de base feminista- i creen vincles basats en la sororitat⁵.

“Me aportó seguridad. La contención siempre te aporta seguridad, y estar en un espacio de mujeres es algo muy fuerte, hay una contención... Realmente Warmipura tenía dificultades. Porque al ser un colectivo de 4 años realmente se considera bastante nuevo, entonces está en proceso de cambio, de desarrollo, de gestión... Yo realmente no me fui por eso, sino que tenía otras prioridades a las que tenía que dedicarles más tiempo, pero como era un trabajo voluntario y una gestión tuve que trabajar un poco más. Pero realmente estar con mujeres, en algún punto es algo incondicional, sabes que podés ir y decir cualquier cosa, y ellas van a estar ahí. Y eso te cambia, cuando participás de algo así, realmente no importa. También hubo un montón de peleas, también nos organizamos de forma distinta... Y realmente es difícil organizar a 12 mujeres, ¿eh? Con sus ciclos... con sus cosas... es muy difícil. Y sin embargo, siempre se salió adelante. Y eso es incondicionalidad.” - Entrevistada 1

“Però també penso que tot pren temps i que requereix paciència, honestat i valentia sortir del discurs i passar als actes. Envoltar-se de la gent adequada i estar en contacte amb persones i discursos empoderadors ajuda molt.” - Entrevistada 5

El compartir experiències i trobar un espai de seguretat no són els dos únics elements que influeixen en la percepció de la sexualitat de les dones. Els espais de militància en sí contenen dinàmiques que aporten eines per a seguir amb el propi procés d’emancipació, d’apoderament, a través de donar significats per a construir una identitat pròpia més enllà dels manaments de gènere entorn a la noció de Dona. Així, l’aprenentatge teòric que se’n pot extreure a través de debats, tallers, grups de lectura i ponències nodreixen les nocions de feminisme que tenen les dones; i els actes de denúncia, les manifestacions i l’acció de barri, entre d’altres, aporten eines pràctiques per a l’autodefensa -en el sentit ampli del terme- dins del sistema heteropatriarcal.

“Sí, sí lo considero profundamente [que el feminismo ayuda a tener relaciones con la propia sexualidad y cuerpo más sanas]. Más allá de mi experiencia personal, porque yo me considero bastante afortunada, porque siempre pude hablar con mi familia de mi sexualidad, y siempre he estado bastante liberal, yo considero que hay muchas mujeres que con el empoderamiento, y con la compañía correcta de mujeres realmente lo pueden cambiar. Pueden cambiar su sexualidad hacia algo muy positivo.” - Entrevistada 1

“Quan em vaig enfortir bastant i semblava que havia donat un volc, va ser el 8 de març. Em vaig sentir valenta, tantes dones al carrer, de la forma que vaig viure això, aquell dia festa al dinar... Fins a aquest any, no em vaig sentir tant forta a casa. Després de tants anys i tants 8 de març, i havia arribat ara.” - Entrevistada 2

“Que si bé la militància estrictament parlant no és 100% necessària per desenvolupar una consciència feminista, crec que sí que és cert que quan entens certes coses de com funciona la societat heteropatriarcal, de com aquesta ens afecta en el nostre dia a dia, agafes més eines per a combatre-la. I en un camp que pot ser tant dolorós com plaenter, i per tant, al menys com ho veig jo, important en la nostra vida, entendre perquè ens sentim com ens sentim, saber perquè desitgem el que desitgem... en aquest sentit, ser feminista és sempre positiu.” - Entrevistada 6

⁵ En paraules Marcela Lagarde (2006), la sororitat és un pacte polític entre dones, pel qual es crea una “[...] amistad entre mujeres diferentes y pares, cómplices que se proponen trabajar, crear y convencer, que se encuentran y reconocen en el feminismo, para vivir la vida con un sentido profundamente libertario.” (Lagarde, 2006).

“Jo crec que és molt important la evolució que pot aportar el feminisme a la sexualitat, aporta més equilibri, més igualtat. Reconèixer les deficiències o veure les possibilitats que porta tenir aquesta consciència, aporta solucions. El feminisme aporta solucions, és important. La paraula apoderar, però com a buscar el poder, no enfrontar un poder masculí amb un femení, no; un apoderament que et porti a deixar de banda les converses únicament entorn als nens, a la feina, etc... el feminisme dona eines per a que tu, la teva vida, el teu plan de vida es pugui realitzar, a pesar de tenir fills, o el que sigui. El feminisme el que t'ajuda és a aconseguir allò que tu vols amb unes altres eines que no són les de estar condicionada per l'home o per ajudes externes.” - Entrevistada 4

“El punt actual de la meva reflexió feminista és que de vegades em costa trobar el meu lloc com a lesbiana que no s'identifica massa amb el concepte de "dona" en el moviment feminista. A la vegada, però, em costa conjugar la lectura *Queer* de la realitat sense obviar les relacions de poder entre homes i dones. Estoy en ello... Una altra reflexió que ve de la meva experiència vital és que per a mi, la sexualitat no està deslligada del gènere. Quan per primera vegada vaig llegir la Monique Wittig dient que les lesbianes no som dones em va canviar moltes coses a dins meu. No vaig necessitar entendre-ho perquè vaig tenir el sentiment que era cert. Que a mi m'agradin les dones no és com que m'agradin les patates fregides. Per a mi sempre ha estat una part més del meu desacord intern amb el gènere que m'ha tocat que no pas una qüestió de "gustos".” - Entrevistada 5

Els relats recollits de les entrevistades demostren, sense marge a altres interpretacions, el procés d'adquisició de consciència feminista constitueix un desenvolupament de la identitat emancipatòria, independentment de les formes específiques en les que aquest procés es materialitzi, sent la participació en col·lectius feministes i la militància activa elements que intervenen en aquesta presa de consciència de gènere.

“La sociedad cada vez va a más, a una mayor libertad personal. Claro, es que ahora mismo está todo el movimiento de #metoo, y que la mujer tiene que tener más poder... Y todo esto... Y me parece importantísimo, super trascendental ahora mismo, y creo que puede ayudar a muchas mujeres que todavía viven con miedo en cuanto a ir por la calle, o en cuanto a su propio entorno cercano. En mi caso no es así, porque yo siempre me he sentido a salvo, o con capacidad de quitarme de encima lo que me oprimiese. Pero socialmente está pasando, que la sociedad se está volviendo feminista, que se está quitando el cartel negativo del feminismo porque hay como un inconsciente colectivo como que el feminismo era un movimiento de los 70, cuatro locas que se quitaban el sujetador y... y es algo más. Es algo más. Y la sociedad ya lo está empezando a entender, y esto está en manos de las mujeres activistas. Es super bonito, es un concepto nuevo. Entonces, ¿como esto repercute en la sexualidad? Pues el empoderarse repercute en como experimenta la sexualidad cada uno. Relacionado con lo del miedo que decía quizás, perder el miedo. Y es que dentro de una pareja, habrá muchas mujeres que como el que manda es él, pasan por el aro... vivir así tiene que ser terrible. Primero porque crees que necesitas que alguien te proteja, y segundo, estás comprando esa protección con tu cuerpo. Hay mujeres que aguantan cosas porque creen que necesitan la seguridad de su pareja. Yo creo que la sexualidad debería ser un “*Yo estoy a gusto contigo, y vamos a sentir placer de nuestros cuerpos*” sin nada más. Pero no es tan fácil, ¿no? Bueno, debería ser así de fácil. Y deberíamos de ser así de libres todos, que no haya monedas a cambio del placer sexual. La sexualidad máxima y libre, y que de verdad es placentera es cuando te sientes libre y de verdad te dejas llevar. Y es cuando te has dejado llevar que sientes un orgasmo. Entonces, creo que cuanto más libre eres como persona, como individuo, pues más le sacarás provecho y más placer te dará tu sexualidad.” - Entrevistada 3

5. CONCLUSIONS

Els resultats han mostrat que existeixen patrons compartits per les dones en quant als processos de transformació que ha patit la seva pròpia sexualitat amb el llarg dels anys. Així, ha resultat que el procés de construcció d'una identitat emancipatòria feminista –que en la majoria de casos, passa per la participació en un col·lectiu militant-, transforma la manera en com les dones viuen les relacions sexoafectives que construeixen, donat que si es transforma la identitat, també ho fa la sexualitat en constituir un pilar d'aquesta.

Les diferències generacionals entre les dones entrevistades afecten en la mesura que han estat influenciades per moments diferents del moviment feminista –amb les especificitats de cada onada en el context espanyol-, de manera que conceben la lluita feminista de maneres diferents. Tot i així, aquest fet no provoca que els canvis que la construcció d'una identitat emancipatòria ha causat en la seva sexualitat siguin molt diferents entre elles, en termes generals; no més de lo que aquests canvis són diferents en cada individu. Per altra banda, si que hi ha més diferències si tenim en compte aquelles que comptaven amb la família com espai de seguretat en el que expressar i compartir la seva sexualitat lliurement i les que no; les dones que en les primeres etapes de la socialització no gaudien de cap espai en què la sexualitat no es tractés com a tabú i desde paràmetres heteronormatius acabaven buscant espais on el relat de la sexualitat femenina anés més acord amb el que elles sentien que s'adequava a la seva identitat, i això, en alguns casos, les portava a participar en col·lectius feministes.

Les entrevistes també han mostrat com el procés d'adquisició d'una identitat emancipatòria feminista segueix l'estructura expressada per Stella Villarrea (2002), exposada en el marc teòric del present treball. Així, les dones comencen per no reconèixer-se en les categories a través de les quals, desde la cisheteronormativitat, es defineix el concepte de Dona, per lo que les buiden de significat, i les resignifiquen a partir d'esquemes propis que s'adeqüen a la manera en que experimenten la seva identitat. Precisament, aquests nous significats, o les eines per crear-los, venen donats pel feminisme, i l'accés a aquests acostuma a donar-se a través del contacte amb identitats en les que sí es poden enmirallar –altres dones feministes-, a part d'altres vies, com la d'adquirir coneixements teòrics. Aquests elements que permeten la resignificació normalment s'aconsegueixen a través de participar en espais feministes, és a dir, a través de la militància.

Si es té en compte com les dones performativitzen la seva sexoafectivitat, és a dir, de quina manera interactuen amb el seu entorn en aquest àmbit, resulta evident que s'ha donat un procés de resignificació de la sexualitat femenina, més enllà de l'heteronormativitat assimilada acríticament amb la qual el sistema heteropatriarcal adoctrina a la societat massivament. L'orientació sexual de cada una, però, a diferència dels altres elements que configuren –el que podríem anomenar com- la “identitat sexoafectiva”, és sempre concebuda com a quelcom inherent a l'individu. Tot i així, les categories entorn a la orientació sexual sí que canvien. Un exemple en seria com la homofòbia interioritzada de les dones bisexuals, que en origen fa que neguin o no reconeguin la seva atracció cap a dones, es redueix gràcies al procés d'emancipació feminista. No es tracta de que la orientació sexual canviï, sinó de que totes les orientacions sexuals es considerin igual de vàlides, validant la pròpia i permeten que aquesta s'expressi.

Existeix, a més a més, un patró en quant a la manera en què les dones que han passat per processos de construcció d'una identitat emancipatòria desitgen: la base del desig sexoafectiu per a elles es troba en el fet de compartir valors ètics amb l'altre persona. Que el company o companya sexoafectiu tingui ideals feministes, antiracistes, antifeixistes, etc... és l'element clau per despertar desig en elles. I de la mateixa manera, l'expressió d'uns valors que no respectin

la llibertat individual o la igualtat, fonamentats en la intolerància, fa que desapareixi qualsevol interès sexual o afectiu que pogués haver-hi.

Els aspectes més negatius i nocius de les heterodesignacions són també aquells més difícils d'eliminar. Així, per molt que s'hagi adquirit consciència feminista, les percepcions entorn al propi cos no són necessàriament positives. Això es deu a que, per molt que conscientment és sàpiga que els estàndards heteronormatius de com ha de ser el cos femení són irrealment, i de que és el sistema heteropatriarcal que fa que les dones experimentin el cos com un delictes constant i la bellesa com un càstig -com a instruments de control social-, sempre queden les inseguretats. Tot i així, arribar a racionalitzar aquestes inseguretats gràcies al procés d'emancipació permet que l'impacte en el dia a dia sigui molt menor.

Ocorre quelcom similar en el cas de les violències sexuals: totes les dones assumeixen que la sexualitat femenina porta implícitament elements de violència, i que pel simple fet de ser dones, patiran, com a mínim petits abusos quotidians. Aquelles dones, però, que si han patit violències sexuals de índoles més greus expressen que, evidentment, aquestes tenen un impacte en com perceben el seu cos i en com experimenten la seva sexualitat. Tot i així, l'adquisició de consciència emancipatòria que permet la militància feminista aporta eines per a fer aquestes càrregues molt més lleugeres.

En definitiva, no hi ha dubte de que els processos d'adquisició de consciència feminista pels que passen les dones a través de participar en espais de militància feminista transformen les relacions sexoafectives que construeixen -i les opinions i desitjos entorn a aquestes relacions-, i els resultats exposats són l'explicació detallada de les formes en que aquesta transformació es dona.

Si recuperem algun dels dubtes que es plantejaven a l'inici d'aquest treball, un cop la pregunta d'investigació ha quedat resolta, s'obren noves línies d'investigació dins del camp de la sociologia de la sexualitat i la sociologia dels gèneres. D'aquesta manera, sembla que efectivament, la pràctica de militància feminista implica que hi hagi una deconstrucció de les pròpies conductes -però no necessàriament és la militància que provoca aquesta deconstrucció, sinó més aviat al revés, la deconstrucció acaba portant a la militància-. Tot i així, existeixen sempre incoherències entre els ideals i la pràctica degut a l'estret marge d'acció que permet el fet de viure en un context heteropatriarcal -un exemple en serien les inseguretats respecte a la pròpia imatge corporal-.

Així, les formes en que es transforma el desig de les militants segueixen uns patrons similars -és a dir, la consciència feminista que adquireixen a través de la militància com a espai de coneixement i d'experiència, les porta a una pràctica de la seva sexualitat sota cànons semblants-, per lo que es pot suposar, tot i que de manera molt genèrica ja que caldria una investigació específica en aquest sentit, que existeix una forma específica de desitjar sexoafectivament des del feminisme, molt lligada, com ja s'ha explorat, als valors ètics. Evidentment, però, no té sentit parlar d'una "sexualitat feminista" única si considerem que la sexualitat, en la mesura que està formada per elements d'expressió personal, no pot ser reduïda a fórmules preestablertes.

Si calgués, però, destacar alguna de les limitacions del treball, aquesta seria potser la validesa de la investigació en la seva totalitat per a les lesbianes. Si bé alguns dels resultats es poden aplicar també a les dones homosexuals, molt elements estudiats es basen en el manteniment de relacions sexoafectives amb homes, per lo que no són vàlids per aquelles que no hi interactuen en aquest sentit. De la mateixa manera, l'anàlisi de la transformació de la sexualitat a través del procés de construcció d'una identitat emancipatòria feminista en el cas de les identitats *Queer*, tenint en compte que aquest col·lectiu té característiques pròpies no compartides amb la resta

de dones, degut a les especificitats de la opressió històrica que han patit, requeriria d'una investigació pròpia.

En qualsevol cas, existeixen, doncs, uns fonaments, unes bases comunes en les formes en que es transforma la sexoafectivitat d'aquelles dones que han passat per un procés d'adquisició de consciència emancipatòria feminista, com a part de la transformació identitària que suposa l'agència de manaments ètics com a vitals -i són tals per aquells que estan oprimits-. Aquesta transformació és, en tots els casos, positiva; es confirma a través de la investigació que s'ha dut a terme, que la participació en col·lectius feministes, com a part del seu procés d'emancipació, suposa una alliberació sexual per a totes les dones.

6. BIBLIOGRAFIA

Abarca, Humberto (2000). *Las Fuerzas que Configuran el Deseo*, dins de *Masculinidad/es. Identidad, sexualidad y familia*. Chile: Universidad Academia de Humanismo Cristiano.

Althusser, Louis (1988). *Ideología y aparatos ideológicos del Estado*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Biglia, Bárbara, & Verges Bosch, Núria (2016). *Cuestionando la perspectiva de género en la investigación*. Barcelona: Revista d'Innovació i Recerca en Educació.

Campero, Ruben (2010). *Des-Orientaciones sexuales: las performances del deseo*. Buenos Aires: Actualidad Psicológica.

Foucault, Michel (1981). *Las Mallas del Poder*. París: Barbárie.

Foucault, Michel (1984). *Historia de la Sexualidad I: La voluntad del saber*. Buenos Aires: Siglo XXI de Argentina Editores.

Freixas Ferré, Anna (2001). *Entre el Mandato y el Deseo: La adquisición de la Identidad sexual y de Género*. Córdoba: Universidad de Córdoba.

González Reyes, Ronald Andrés (2013). *El erotismo prohibido: un mecanismo estructurado y estructurante de relaciones de poder*. Colombia: Universidad Nacional de Colombia, Revista de Investigaciones sobre Género y Estudios Culturales.

Greer, Germaine (2000). *La mujer completa*. Madrid: Kairos Editorial.

Kinsey, Alfred (1953). *Conducta Sexual de la Mujer*. Buenos Aires: Siglo XXI de Argentina Editores.

Lagarde, Marcela (2006). *Pacto entre mujeres: sororidad*. Madrid: Aportes.

Martínez González, María (2007). *Jóvenes y Feminismo: ¿Hacia un feminismo de la subversión?*. Bilbao: Revista vasca de sociología y ciencia política.

Osborne, Raquel (1988). *Lesbianismo y feminismo. ¿Existe una sexualidad feminista?*. Madrid: Nosotras.

Osborne, Raquel (2002). *La construcción sexual de la realidad*. Madrid: Cátedra.

Puleo, Alicia (1997). *Mujer, sexualidad y mal en la filosofía contemporánea*. Valladolid: Universidad de Valladolid, Revista de Filosofía.

Puleo, Alicia (2005). *Lo personal és político: el surgimiento del feminismo radical*, dins de *Teoría feminista: de la ilustración a la globalización*. Madrid: Minerva.

Touraine, Alain (2006). *Capítulo IV. La Sexualidad*, dins de *El Mundo de las Mujeres*. París: Librairie Arthème Fayard.

Vargas, Ileana (2012). *La entrevista en la investigación cualitativa: nuevas tendencias y retos*. Costa Rica: Centro de Investigación y Docencia en Educación de la Universidad Nacional.

Villarme, Stella (2002). *La construcción de la identidad emancipatoria feminista*. Madrid: Universidad Complutense, Revista de Filosofía.

Wittig, Monique (2006). *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Barcelona: Editorial Egales.

7. ANNEXES

Annexe 1: Característiques sociodemogràfiques de les dones entrevistades

Nº Entrevistada	Municipi	Edat	Formació	Feina (actual o última)
E1	Les Planes (Barcelona)	35	Tècnica en Jardineria i Producció Vegetal Orgànica. Fitoteràpia i Permacultura.	Cambrera
E2	Sant Pere Pescador (Girona)	82	Comptabilitat, Secretariat, Carrera de Dret (parcialment)	Funcionaria
E3	Verges (Girona)	52	Educació Secundària	Escaparartista i decoradora d'espais comercials
E4	Colomers (Girona)	42	Arquitectura Tècnica	Arquitecta Tècnica Autònoma
E5	Vilanova i la Geltrú (Barcelona)	30	Llicenciada en filosofia i ciència política	Professora d'Idiomes
E6	Tarragona (Tarragona)	33	Llicenciada en magisteri	Professora de Educació Primària
E7	Barcelona (Barcelona)	28	Graduada en Interpretació de text per l'Institut del Teatre de Barcelona	Cambrera

Nº Entrevistada	Escala kinsey	Estat civil	Parella	Gènere de la Parella
E1	2 - 3	Casada	No	-
E2	0	Casada	Si	Home
E3	1	Casada	No	-
E4	3	Soltera	Si	Home
E5	6	Soltera	Si	Dona
E6	2	Soltera	No	-
E7	4-5	Soltera	Si	Dona

Annexe 2: Guió d'entrevista

PREGUNTES GENERALS I SOCIODEMOGRÀFIQUES
Persona entrevistada:
Any de naixement:
Gènere:
Formació:
Feina (actual o, en cas de estar desocupada, última):
Col·lectiu feminista:
Opció/identitat sexual:
Estat civil actual:
Parella actual? Si / No
Gènere de la parella (en cas que en tingui):
Municipi:
Contacte (telèfon/mail/web):

1. BLOC SOBRE FEMINISME I MILITÀNCIA

- A què es dedica el teu col·lectiu?
- És un col·lectiu mixta o no mixta?
- Quan fa que en formes part?
- Perquè vas decidir unir-t'hi?
- Formes o has format part d'altres col·lectius militants -siguin o no específicament feministes-?
- Quan vas començar a familiaritzar-te amb el feminisme?
- Què va ser primer per a tu: la militància o el feminisme? Un et va portar a l'altre?
- [En relació a la pregunta anterior] Com va canviar la militància la teva visió del feminisme? /o/ Com va canviar el feminisme la teva militància?

2. BLOC GENERAL SOBRE SEXUALITAT

- Com definiries la teva opció o identitat sexual?
- Quan i com te n'adones que aquesta és la teva opció?
- La teva consciència feminista (o el procés d'adquirir-la) va influir en la descoberta de la teva opció sexual? I la militància?
- Quina diries que és la teva relació amb la teva sexualitat?
- En què diries que ha canviat aquesta relació a través del feminisme?
- En què diries que ha canviat aquesta relació a través de la militància?
- Podries parlar-me del teu "historial" de parelles sexoafectives?

3. BLOC SOBRE DESIG, ESTÀNDARDS I IDEALS

- Què busques en una parella -entenent parella com a company/a amb el/la que tens una relació sexoafectiva de llarga durada-?
- Com han canviat aquests estàndards a través d'adquirir consciència feminista?
- Què busques en una "relació d'una nit"?
- Com han canviat aquests estàndards a través d'adquirir consciència feminista?
- En general, quins elements/característiques creus que són essencials per a que et sentis atreta per una persona?
- Han canviat aquests "mínims" a través d'adquirir consciència feminista?

- Quines són les “línies vermelles” de la teva atracció? És a dir, què fa que deixis de sentir atracció per una persona?
- Això ha anat canviant al llarg dels anys a través del contacte amb la militància feminista?
- Aquests ideals, estàndards que tens, s’adeqüen a la realitat? És a dir, quan busques algú amb qui mantenir relacions -per una nit o per relacions de major duració-, trobes persones que encaixin amb això o has de renunciar a algunes d’aquestes coses?
- Creus que la majoria de dones comparteixen aquests ideals?
- Creus que la majoria de les militants feministes comparteixen aquests ideals?
- Per a resumir aquestes idees, com diries que adquirir consciència feminista t’ha fet canviar els teus “gustos” alhora de buscar companys/companyes sexoafectius?

4. BLOC SOBRE PERCEPCIÓ CORPORAL I VIOLÈNCIES MASCLISTES

- Quina relació tens amb el teu cos? Com perceps el teu aspecte físic?
- Tens inseguretats lligades al teu físic?
- Sabries dir d’on et venen?
- Com afecten aquestes inseguretats a l’hora d’establir relacions sexoafectives?
- Creus que adquirir consciència feminista ha canviat la teva percepció entorn al teu aspecte físic? Com?
- Has patit agressions sexuals?
- En cas afirmatiu, com han afectat a la teva relació amb el teu cos i aspecte físic?
- Com han afectat a la relació que tens amb la teva sexualitat?
- Adquirir consciència feminista o tenir-ne ha canviat la manera en la que gestiones haver patit experiències com aquesta?

5. BLOC SOBRE MILITÀNCIA, FEMINISME I SEXUALITAT

- Diries que militar en un col·lectiu feminista t’ha aportat quelcom en quant a les teves percepcions entorn a la sexualitat?
- Quins diries que són els majors canvis que ha tingut la teva sexualitat i la manera en com gestiones el teu cos en relació amb aquesta des de que milites?
- Han constituït els espais de militància un entorn en el que has trobat companys/es sexuals o afectius?
- Consideres que hi ha una relació entre adquirir consciència feminista i tenir una relació amb el propi cos i la pròpia sexualitat sanes?
- Ha sigut així en el teu cas?
- Per últim, tenint en compte les teves experiències, hi ha alguna reflexió que et vingui al cap entorn als conceptes de militància, feminisme i sexualitat femenina, i que t’agradaria compartir?

